

Ο ΕΡΩΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ: Κοινωνικά σχήματα

Γλυκόπικρος έρως, έρως πού είναι αδύνατο νά του ξεφύγει κανείς, Έρως κυρίαρχος πού γεννήθηκε από τό Χάος, από κτίσεως κόσμου, Έρως δημιουργός των Όρφικών πού ξεπηδά χωρίς γενεαλογία μέσα από τό πρωταρχικό αύγό, Έρως ό φτερωτός πάρεδρος τής Άφροδίτης. Η πολλαπλότητα καί ή ποικιλία μορφών μέ τήν όποία εμφανίζεται αυτός πού γιά τους Έλληνες ένσαρκώνει τή δύναμη του έρωτα είναι δηλωτικές τής εξέχουσας θέσης του μέσα σέ έναν πολιτισμό καί ένα σύστημα σκέψης βαθιά σημαδεμένα από τήν έρωτική έλξη. Άλλά ό έρωτας δέν είναι μονάχα μιά ιδέα μέ κεντρική λειτουργία μέσα στο σύστημα μέ τό όποιο αναπαριστά ή έλληνική κοινωνία τίς καταβολές της καί τή δραστηριότητά της. Τόν βλέπουμε στήν πράξη, μέσα από τίς περιγραφές πού μάς δίνουν οι ίδιοι οι Έλληνες γιά τή σεξουαλική τους ζωή. Έτσι ό Έρως γίνεται ένα από τά κύρια στηρίγματα του πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων πού έδραιώνουν αυτά τά σεξουαλικά ήθη μέσα στήν πολυμορφία τους.

Claude Calame

Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο τής Λωζάνης

Εισαγωγή

Η λέξη *φιλία* αποτέλεσε την οργανική δύναμη της ζωής των αρχαίων Ελλήνων, διότι είδαν τη φιλία ως μία εξυψωτική επίδραση και μία κινητήρια δύναμη της ηθικής ζωής. Σε αυτό το πνεύμα, ο μελετητής Adolf von Harnack παρατήρησε ότι η ιστορία των ελληνικών σχολών φιλοσοφίας θεωρείται συγχρόνως η ιστορία της φιλίας.¹ Η φιλία δεν ήταν κάτι νέο για τους αρχαίους Έλληνες, καθώς μία σύντομη εξέταση του θεσμού της φιλίας στην αρχαία Ελλάδα - κυρίως στις φιλοσοφικές σχολές του Πυθαγόρα, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη - επιβεβαιώνει αυτήν την επισήμανση. Ο θεσμός της φιλίας μεταξύ των Πυθαγορείων ήταν ισχυρός και σεβαστός. Η πιο διάσημη ρήση του Πυθαγόρα συνοψίζει άριστα το νόημα της φιλίας σ' αυτή τη φιλοσοφική σχολή: «Οι φίλοι έχουν όλα τα πράγματα από κοινού».²

Ο Έρωτας για τον Πλάτωνα καθίσταται το ενδιαμέσο στάδιο, προκειμένου να ανέβει ο άνθρωπος από το ένα *καλόν* στα δύο, εν συνεχεία στα πολλά για να φθάσει τέλος στο *καθ' αυτό καλόν* και να ζήσει τη γοητεία της θεάς του. Αποτελεί μία οντολογική διεργασία, κατά τη διάρκεια της οποίας η πραγματικότητα ιεραρχείται σε δύο επίπεδα : α) στο αισθητό και β) στο ιδεατό. Ο έρωτας ορίζεται ως η μανία προς το κάλλος. Συγκεκριμένα, η κλίμακα του έρωτος που περιγράφεται στο *Συμπόσιον* αρχίζει από το κατώτερο επίπεδο του ανθρώπινου έρωτα για το ωραίο και το καλό και οδηγεί αναβαθμό αναβαθμό τον εραστή στο ανώτατο επίπεδο του θείου έρωτα. Η αποκάλυψη

¹ Adolf von Harnack, *The mission and expansion of Christianity*, trans. Tr. James Morfat, New York (1962)

² Diels H. - Kranz W , *Die Fragmente der vorsokratiker*, ed. Weidmann, Zürich :Hildesheim (1992)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

της Διοτίμας στο τελικό στάδιο της μύησης στα Μεγάλα Μυστήρια αντανακλά μία αληθινή μυστικιστική θεία κοινωνία.³

Ο Πλάτων, όπως επισημαίνεται, εξάγει τη φιλία από την ενορατική πηγή του έρωτα.⁴ Ο έρως λοιπόν στην πλατωνική του εκδοχή εκπροσωπεί τη φιλοσοφική εξιδανίκευση του πάθους, που επιδιώκει τη μεταφυσική μετάβαση της ψυχής στη σφαίρα των ιδεών. Αντανακλά ένα υπερβατικό, θρησκευτικό πάθος συμμετοχής και ένωσης με τις μη αισθητές ιδέες, οι οποίες δίδουν περιεχόμενο και νόημα στον απατηλό κόσμο του ανθρώπου και τη ζωή του μέσα σ' αυτόν. Καθίσταται το κύριο μέσο της προσωπικής λύτρωσης από τους ζοφερούς αντικατοπτρισμούς του σπηλαίου της *Πολιτείας* στο διαυγή και διατεταγμένο κόσμο των Ιδεών.⁵

Θα αγνοούσε η μελέτη τον πυρήνα της φιλοσοφικής σκέψης του Πλάτωνα, αν δεν αναφερόταν ότι ο κύριος στόχος της Ακαδημίας του, η οποία περιελάμβανε μόνο άνδρες, ήταν να θεραπεύσει τις ασθένειες του πολιτικού συστήματος. Η φιλοσοφία του είχε σκοπό να κάνει τον μύστη της *ικανόν άρχοντα*.⁶

Προκειμένου να ανταποκριθεί σ' αυτές τις ανάγκες, ο Πλάτωνας εισήγαγε μία νέα μορφή φιλοσοφικής επικοινωνίας, το διάλογο. Η διαλογική μορφή του Συμποσίου μας βοηθά να καταλάβουμε ότι πρόκειται για μία φιλοσοφική συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων. Εκείνος που μιλά στο όνομα της θεωρίας επικρίνοντας την δόξαν, πείθοντας για την αλήθεια και διαμεσολαβώντας ανάμεσα στους πόλους αντίθεσης, αποτελεί το τρίτο πρόσωπο, το φιλόσοφο.

³ Πλάτων, *Συμπόσιον*, μτφ. Γεωργούλης Κ. - Δεδούσης Β., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα,

⁴ Πλάτων, *Συμπόσιον*, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)

⁵ Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφ. Σκουτερόπουλος Ν.Μ, εκδ. Πόλις, Αθήνα (2002)

⁶ Πλάτων, *Συμπόσιον*, μτφ. Γεωργούλης Κ. - Δεδούσης Β., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο φιλόσοφος στον Πλάτωνα προσλαμβάνει το όνομα διαλεκτικός, εξαιτίας της ικανότητάς του να ασκεί τη τέχνη του διαλόγου. Συμβολικά, σε όλους σχεδόν τους πλατωνικούς διαλόγους αυτό το τρίτο πρόσωπο είναι ο δάσκαλος Σωκράτης. Πολύ συχνά οι ιδέες που υποστηρίζει ο δάσκαλος στους διαλόγους δεν είναι του ιστορικού Σωκράτη, αλλά του ίδιου του Πλάτωνα. Ωστόσο, η διαλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων είναι σωκρατική, στο μέτρο που η έρευνα γίνεται για τη γεφύρωση των αντιθέσεων.⁷

Η πλοκή του φιλοσοφικού δράματος που ανεβάζει ο Πλάτωνας στη σκηνή με κάθε του διάλογο, χαρακτηρίζεται από ανεξάντλητο πλούτο. Καμία άλλη μεταγενέστερη φιλοσοφία δεν εξέφρασε τόσο έντονα ένα τόσο μεγαλειώδες σχέδιο και μία τόσο μεγάλη φιλοδοξία. Επίσης, η πνευματική δύναμη του μαθητή και δασκάλου Πλάτωνα διαφαίνεται στο βαθμό που μπορεί να προσλάβει το χαρακτηρισμό του ψυχολόγου, εφόσον διέβλεψε ότι ο έρωτας δύναται να χειραγωγήσει τη φιλοσοφία. Κι έτσι αισθάνεται την ανάγκη όλες αυτές τις μύχιες σκέψεις να τις εκφράσει, να τις συλλάβει φιλοσοφικά και ν' αντικειμενοποιήσει το αίσθημα στη μορφή του δασκάλου Σωκράτη. Αυτό το αίσθημα ήταν κάτι παραπάνω από απλή φιλία. Δεν είναι διόλου απίθανο ο Σωκράτης να είχε δοκιμάσει αυτού του είδους τη σχέση με τους μαθητές του.⁸

Η ανάμνηση του Σωκράτη εξυψώνει και γαληνεύει τη ψυχή του μαθητή. Ο πόνος μετατρέπεται σε δίδαγμα. Καθίσταται το σύμβολο του φιλοσόφου, το σύμβολο του ιδανικού, του ευδαίμονα. Στο πλαίσιο αυτού του πνεύματος μεταφέρει τον Σωκράτη εντός μιας ατμόσφαιρας γνωσιακού ερωτισμού. Στο

⁷ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα (2000)

⁸ Βλάχου Α., *Ο κύριος μου Αλκιβιάδης*, κεφ. Ε, εκδόσεις Εστία, Αθήνα (1992)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

σημείο αυτό θα ήταν πολύ ενδιαφέρουσα η συσχέτιση του *Συμποσίου* και του *Φαίδωνα*, στο μέτρο που ο φιλόσοφος τίθεται μπροστά στο ζήτημα της γνώσης, ειδωμένο υπό διαφορετική οπτική γωνία: η γνώση στο πλαίσιο της ζωής και η γνώση στο πλαίσιο του θανάτου. Ως άσκηση εξαγνισμού της ψυχής και άρσης των δεσμών με το σώμα, η φιλοσοφία αποτελεί ένα είδος προετοιμασίας της ψυχής για το θάνατο, διαφύλαξη των αληθειών και των αξιών τις οποίες μόνο ο θάνατος μας επιτρέπει ν' αποκτήσουμε και τις οποίες η σωματική γέννηση συσκοτίζει και κατακερματίζει.⁹

⁹ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα (2000)

1. Κεφάλαιο 1^ο : Μεθοδολογία και τρόπος συλλογής πηγών και πληροφοριών εκπόνησης πτυχιακής εργασίας

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται οι τρόποι με τους οποίους ολοκληρώθηκε η συγκέντρωση των απαραίτητων στοιχείων για την συγγραφή αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας. Η συλλογή των στοιχείων ολοκληρώθηκε μέσω βιβλιογραφικής έρευνας και συλλογής σχετικών πληροφοριών.

Η συλλογή πληροφοριών και δεδομένων αποτελούν τα κύρια στοιχεία μιας έρευνας σχετικά με την μελέτη ενός φαινομένου ή γεγονότος, όπως και στην συγκεκριμένη περίπτωση.¹⁰ Επιπλέον μπορούν να χαρακτηριστούν ως πρωτογενή στοιχεία για την έρευνα ενός θέματος, αφού παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για αυτή αλλά και τις υποθέσεις που μπορούν να γίνουν. Οι πληροφορίες και τα δεδομένα μπορούν να τροφοδοτήσουν την σχεδιαστική διαδικασία του πλάνου, μέσα από την οποία θα παρουσιαστεί η συγκεκριμένη έρευνα στο πλαίσιο αυτής της εργασίας.

Η έρευνα, η οποία διεξήχθη στην συγκεκριμένη εργασία, βοήθησε την ερευνήτρια στην κατανόηση του θέματος της μεταπτυχιακής της εργασίας αλλά και στα καθημερινά γεγονότα που συνδέονται άμεσα με το θέμα που παραθέτει. Οι άνθρωποι διεξάγουν κάποια έρευνα για να συλλέξουν αποτελέσματα με ένα συστηματικό τρόπο και επομένως να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους.¹¹ Κάθε ακαδημαϊκή έρευνα απαιτεί μια *μεθοδολογία*, προκειμένου να αναλυθούν τα αποτελέσματα. Αυτή αποτελείται από τρόπους,

¹⁰ Saunders M., Lewis P. and Thornhill A., *Research Methods For Business Students*, London, Prentice Hall (2000)

¹¹ Zikmund W.G., *Business Research Methods*, London, Harcourt college publishers (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

μεθόδους παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων, έτσι ώστε οι διάφορες θεωρίες είτε να δοκιμαστούν και να γίνουν αποδεκτές, είτε να απορριφθούν. Επομένως, η μεθοδολογία, η οποία χαρακτηρίζεται ως πρωταρχική, σχετίζεται τόσο με την λεπτομερή έρευνα, μέσω της οποίας συλλέγονται τα δεδομένα, όσο και με τις πιο γενικές φιλοσοφικές απόψεις. Ο τρόπος που σκεφτόμαστε και αναπτύσσουμε τις γνώσεις μας επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο διεξάγουμε την έρευνα.¹²

1.1 Συλλογή δεδομένων

Λόγω της βιβλιογραφικής φύσης της συγκεκριμένης εργασίας, ένα είδος μεθοδολογίας δευτερογενούς έρευνας χρησιμοποιείται για να οδηγήσει στα αποτελέσματα, τα οποία επιθυμεί η ερευνήτρια. Ένας αριθμός μεθόδων εμπλέκεται, προκειμένου να την καταστήσει ικανή να επιτύχει μια μεγαλύτερη κατανόηση των πηγών που χρειάζεται για την ανάλυση των σκέψεων της, σχετικά με το θέμα που ερευνά. Αυτό είναι αναγκαίο μέσα σε μια έρευνα και μελέτη, καθώς τα αποτελέσματα, τα οποία συλλέγονται από μια συγκεκριμένη περιοχή, μπορούν να είναι περισσότερο αποτελεσματικά σε σχέση με κάποια άλλα. Κάθε μέθοδος συλλογής δεδομένων έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Ο συνδυασμός μεθόδων συλλογής πληροφοριών και δεδομένων βοηθά σημαντικά στο να μειωθούν τα μειονεκτήματα που μπορούν να παρουσιαστούν στην έρευνα και τα οποία η συγγραφέας θέλει να

12 Saunders M., Lewis P. and Thornhill A., *Research Methods For Business Students*, London, Prentice Hall (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ελαχιστοποιήσει. Βέβαια, όπως θα αποδειχτεί και στην συνέχεια και όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, η έρευνα και μελέτη του συγκεκριμένου θέματος βασίζεται καθαρά σε βιβλιογραφική έρευνα και συλλογή σχετικών στοιχείων, που αφορούν τις απόψεις του Πλάτωνα σχετικά με την φιλία και τον έρωτα, καθώς και των φιλοσοφικών του αντιπάλων.

1.2 Δευτερεύοντα δεδομένα

Ως δευτερεύοντα δεδομένα περιγράφονται εκείνα τα οποία αφορούν πληροφορίες, οι οποίες συλλέγονται και καταγράφονται από κάποιον άλλον νωρίτερα και για σκοπούς που είναι διαφορετικοί από εκείνους του συγγραφέα.¹³ Τα δευτερεύοντα δεδομένα παρέχουν την βάση για ένα ιστορικό υπόβαθρο πληροφοριών. Επίσης, παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για στήριξη των θεωριών από την πρωταρχική έρευνα. Είναι ευνόητο λοιπόν ότι μπορεί ευκολότερα κάποιος να βρει δευτερεύοντα δεδομένα για την έρευνα του, αφού αυτά έχουν γραφτεί προηγουμένως και έχουν εκδοθεί στον τύπο ή στο διαδίκτυο. Τα περιοδικά και ο έντυπος τύπος είναι πρωταρχική φιλολογική πηγή για κάθε πληροφορία. Τα άρθρα είναι προσβάσιμα και αναφέρονται σε ποικίλα θέματα της καθημερινότητας.¹⁴

Τα βιβλία και τα άρθρα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την συλλογή των πληροφοριών, παρείχαν πληροφορίες που έδωσαν στην ερευνήτρια την

13 Zikmund W.G., *Business Research Methods*, London, Harcourt college publishers (2000)

14 Saunders M., Lewis P. and Thornhill A., *Research Methods For Business Students*, London, Prentice Hall (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ευκαιρία να αναπτύξει αναλυτικά τις θέσεις της στην συγκεκριμένη έρευνα. Αποτελούν μια αξιόπιστη μέθοδο συλλογής πληροφοριών, καθώς έχουν γραφτεί για ένα συγκεκριμένο σκοπό και παρέχουν συγκροτημένη σκέψη και ανάπτυξη αντικειμένου. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας ότι όταν χρησιμοποιούνται δευτερογενή στοιχεία, είναι πολλές φορές αναγκαίο να γίνουν υποθέσεις και παραδοχές, ώστε να καταστεί δυνατή η αποτελεσματικότερη χρήση τους.

1.2.1. Μειονεκτήματα Δευτερογενών Δεδομένων

Παρά την σπουδαιότητα αλλά και την χρησιμότητα που παρουσιάζουν τα δευτερογενή δεδομένα στη διεκπεραίωση και συλλογή στοιχείων, εμφανίζουν τρία (3) σημαντικά προβλήματα :

- ❖ *Διαθεσιμότητα* : Για συγκεκριμένα προβλήματα μπορεί να μην υπάρχουν δευτερογενή δεδομένα.
- ❖ *Ακρίβεια* : Ελλείψεις και μεθοδολογικές λεπτομέρειες, οι οποίες τις περισσότερες φορές δεν αναφέρονται καθόλου.
- ❖ *Επάρκεια* : Μπορεί να υπάρχουν δευτερογενή δεδομένα τα οποία είναι διαθέσιμα και αρκετά ακριβή, αλλά να μην επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες του συγγραφέα ή ερευνητή ενός θέματος.

1.3 *Ανάλυση Δεδομένων*

Τα στοιχεία που συλλέγονται από την ερευνήτρια παράγουν ποιοτικά δεδομένα, τα οποία αναλύονται και επεξεργάζονται από το άτομο αυτό. Οι απαντήσεις που προσφέρονται σε αυτόν και σε συνδυασμό με τις πηγές που η ίδια έχει επιλέξει για να τεκμηριώσει την έρευνα της, θα την βοηθήσουν στην συνέχεια να εκτιμήσει σωστά τα γεγονότα και τις πηγές αυτές και να καταλήξει στα συμπεράσματα της. Θα προχωρήσει έτσι με αυτό τον τρόπο στην καταγραφή των απόψεων της αλλά και του τι πραγματικά συμβαίνει με το θέμα που θέλει να αναλύσει εις βάθος.¹⁵

15 Zikmund W.G., *Business Research Methods*, London, Harcourt college publishers (2000)

2. Κεφάλαιο 2^ο : Οι φιλοσοφικές απόψεις του Πλάτωνα για την Φιλία και τον Έρωτα

2.1 Πλάτωνας

Ο Πλάτων δεν συμμετείχε άμεσα στα πολιτικά πράγματα της Αθήνας, αλλά σε ηλικία εξήντα ετών, αποδέχθηκε την πρόσκληση του Διονύσιου Β΄, τύραννου των Συρακουσών, προκειμένου να τον βοηθήσει στο σχέδιο συνδιοίκησης της δυτικής Σικελίας, ως μέσο ενδυνάμωσης της ελληνικής παρουσίας στη νήσο ενάντια στην πίεση της Καρχηδόνας. Το σχέδιο απέτυχε και ο Πλάτων επέστρεψε στην Αθήνα. Έξι έτη αργότερα ο Πλάτων επανήλθε στις Συρακούσες και σύντομα η συμμετοχή της Ακαδημίας στις πολιτικές υποθέσεις έγινε αμεσότερη και δραστικότερη. Μ' όλες αυτές τις δραστηριότητες η Ακαδημία απέκτησε τη φήμη ενός πολιτικού κέντρου, η οποία ως τέτοια παρέμεινε σ' όλο το διάστημα της ζωής του Πλάτωνα.¹⁶

16 Πλάτων, *Συμπόσιον*, μφ.. Γεωργούλης Κ. - Δεδούσης Β., εισαγωγή, Αθήνα, εκδ. Ζαχαρόπουλος

2.2 Η κατάσταση στην αρχαία Αθήνα

Οι συνθήκες της ζωής στην αρχαία Αθήνα έχουν ουσιαστικά μεταβληθεί. Συγκεκριμένα, η Αθήνα διανύει από την εποχή του Σόλωνα και του Κλεισθένη πολιτική, οικονομική και κοινωνική καθαρότητα και σταθερότητα, δημιουργώντας μία τεράστια απεικόνιση ιστορικής εξέλιξης, μοναδική για την εποχή της. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Αντιγόνη απευθύνεται στους θεούς του δημοκρατικού παρελθόντος, όταν ανακαλύπτει ότι οι νόμοι της πόλεως της την αποτρέπουν να προχωρήσει στον ενταφιασμό του ενός εκ των δύο αδελφών της. Ο Ζεус για την Αντιγόνη είναι ο *Έρκειος Ζεус*, ο προστάτης θεός των φατριών.¹⁷

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην Αντιγόνη, όταν προβαίνει στην διάκριση του φυσικού και του θετού δικαίου: *«Ο φυσικός νόμος έχει παγκόσμια ισχύ. Γιατί πράγματι υπάρχουν από τη φύση ορισμένες πράξεις που είναι δίκαιες ή άδικες για όλον τον κόσμο και οι άνθρωποι τις αναγνωρίζουν σα τέτοιες διαισθητικά κι όταν ακόμα δεν υπάρχει κοινή συμφωνία μεταξύ τους. Έτσι και ο Σοφοκλής παρουσιάζει την Αντιγόνη να λέει ότι είναι δίκαιο να θάψει τον Πολυνείκη, αν και απαγορεύεται, γιατί έτσι επιβάλλει ο φυσικός νόμος. Γιατί όχι σήμερα και χτες. Αυτά θα ζουν πάντα. Και τότε πρωτογίνηκαν κανένας δεν το ξέρει»*.¹⁸

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι στην περίπτωση του παιδικού έρωτα που αναπτύχθηκε στην ακμάζουσα αθηναϊκή κοινωνία, η διαδικασία της φιλικής κι ερωτικής συναναστροφής συντελούνταν στα γυμναστήρια. Εκεί,

17 Diels H. -. Kranz , *Die Fragmente der vorsokratiker*, ed. Weidmann (Zürich :Hildesheim 1992)

18 Αριστοτέλης, *Ρητορική*, μτφ. Η. Ηλιού , Β 33α, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

οι μέλλοντες φίλοι και εραστές είχαν την ευκαιρία να πρωτοαντικρίσουν τα γυμνά σώματα των νέων σε όλη τους την ακτινοβολία και να εκδηλώσουν καταρχήν τις αισθητικές προτιμήσεις τους. Το αισθητικό κριτήριο αποτελούσε το έναυσμα για την ανάπτυξη του ερωτικού συναισθήματος. Για τους αρχαίους Έλληνες το σωματικό κάλλος δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στη φυσική του υπεροχή. Αντιμετώπιζαν το σώμα ως ναό της ψυχής και ως μέσο διά του οποίου αυτή μορφοποιείται.¹⁹

Ο F. Farrington ισχυρίζεται ότι ο θρησκευτικός μανδύας, με τον οποίο περικλείει τη φιλία και τον έρωτα ο Πλάτωνας, ελήφθη από την εξιδανίκευση της πρωτόγονης ζωής, η οποία δεν υποδηλώνει ένα βαρβαρικό τρόπο ζωής, αλλά μία εξελικτική μορφή πολιτισμού, η οποία είναι σύμφυτη με την πραγματική φύση του ανθρώπου.²⁰

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου δεν ήταν βέβαια άγνωστη στον Πλάτωνα, εφόσον κύριο μέλημα του ήταν η εγκαθίδρυση της πολιτείας και οι ρίζες του δικαίου. Στο πρώιμο ποιμενικό - αγροτικό στάδιο δεν υφίσταται νομοθέτης. Ο Πλάτων γράφει ότι ο βίος στην απλή ζωή έχει τη βάση του στο συμβόλαιο: «Οι άνθρωποι, αφού με το να αδικούν και να αδικούνται μεταξύ των εδοκίμασαν και τα δύο, όσοι απ' αυτούς δεν είχαν τη δύναμη ούτε να αποφεύγουν τις αδικίες των άλλων, ούτε οι ίδιοι να αδικούν μήτε να αδικούνται. Και από τότε άρχισαν να βάζουν νόμους και να κάνουν συμφωνίες

19 Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University, 1965

20 Farrington F., όπ.π. σ.41, βλ. και Denyer N., *The Origins of Justice, στο SUZHTHSIS: Studi sull'epicureismo greco e romano offerti a Marcello Gigante*, pp. 133-52, Biblioteca della Parola del Passato (1983)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

μεταξύ τους, και να ονομάζουν δίκαιο και νόμιμο εκείνο που προστάζει ο νόμος». ²¹

Η αντίληψη της καταγωγής του δικαίου, καθώς και άλλα στοιχεία της πόλης, συναντώνται στον Επίκουρο, ο οποίος στην κύρια δόξα του γράφει: «Το δίκαιο που πηγάζει από τη φύση είναι σύμβαση προς το κοινό συμφέρον, που σκοπό έχει να μη βλάπτουν και να μη βλάπτονται οι άνθρωποι». Το φυσικό δίκαιο είναι αυτό το οποίο δύναται να συμβάλει στο φυσικό τέλος, την ηδονή. Διαφαίνεται όμως ότι ο Πλάτωνας αποδέχεται την κοινωνικότητα φύσει. Δεν ομιλεί για ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου με βάση την κοινή ωφέλεια με τις όποιες επιφυλάξεις: «Για όσα πλάσματα τα οποία δεν μπόρεσαν να συνάψουν συνθήκες, ώστε να μη βλάπτουν το ένα το άλλο και να μη βλάπτονται, δεν υφίστανται ούτε δίκαιο ούτε άδικο. Το ίδιο συμβαίνει και με τους λαούς που δεν μπόρεσαν ή δε θέλησαν να συνάψουν συνθήκες, ώστε να μη βλάπτουν ο ένας τον άλλο και μη βλάπτονται». ²²

21 Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφρ. Γρυπάρης Ι. , όπ.π. 358e – 359a

22 Armstrong John.M., *Epicurean Justice*, στο *Phronesis*, No 42, pp. 324-334 (1997)

2.3 Η φύση της Φιλίας κατά τον Πλάτωνα και η αντίθεσή του με τον Επίκουρο

Ο Πλάτωνας δεν προσπαθεί να άρει τη σύγχυση μεταξύ της ανθρώπινης ζωής και της ενεργούς δράσης. Βέβαια, πολλές φορές εκφράζεται με βίαιο τρόπο σε κάθε εγχείρημα εξιδανίκευσης της ανθρώπινης πραγματικότητας. Η επίπονη και μετριοπαθής στάση του διαφαίνεται από τον τρόπο που πραγματεύεται το θέμα της φιλίας. Υποστηρίζει με πάθος ότι η φιλία μπορεί να υφίσταται ανεξάρτητα από την χρησιμότητα της. Η πρακτικότητα της για την ικανοποίηση κάποιων αντικειμενικών αναγκών δεν αποτελεί το πλέον πρόσφορο έδαφος, στο οποίο εδραιώνεται και αναπτύσσεται. Αυτό καταδεικνύει ότι η φιλία δεν αρχίζει ως ένα μέσο για την ικανοποίηση κάποιων υπαρκτών αναγκών και δεν καταλήγει ως αυτοσκοπός. Η αρωγή και ασφάλεια που παρέχει ο συνεκτικός αυτός δεσμός δεν αποτελεί απαραίτητο όρο για την επίτευξη της ευτυχίας, της αταραξίας και κατ' επέκταση της αυτονόμησης του ανθρώπου.

Ο Επίκουρος, ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με όλα τα παραπάνω,²³

γράφει: «Δεν μας βοηθεί τόσο η βοήθεια των φίλων όσο η εμπιστοσύνη στη βοήθεια τους. Φίλος δεν είναι ούτε εκείνος που πάντα κυνηγάει την ωφέλεια, ούτε εκείνος που την αποφεύγει συστηματικά να υποχρεωθεί. Γιατί ο ένας καπηλεύεται για κέρδη τη συμπάθεια, ο άλλος κόβει από τη ρίζα κάθε καλή ελπίδα για το μέλλον . Η ίδια εξακρίβωση που μας ενθαρρύνει, πως κανένα

23 Connor D. K., *The Invulnerable Pleasures of Epicurean Friendship*, στο *Greek, Roman and Byzantine Studies*, , No 30, pp.165-86, (1989)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

- Philodemus, Volumina Rhetorica, Vols. II, ed. Sudhaus S., Teubner (1964)
- Plutarchus, contra Epicuri beatit, στον Usener, Epicurea, όπ.π. ρ. 300-16

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- <http://www.nea-acropoli-heraklio.gr/include/pdf.php?!=1&p=236>
- www.scribd.com/doc/5384821/-
- plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/
- Plato Dictionary , Totowa, New Jersey : edited by Morris Stockhammer (1965)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

*κακό δεν είναι αιώνιο ή μακροχρόνιο, μας διαφωτίζει επίσης πως στην πρόσκαιρη μας ύπαρξη τίποτε δεν είναι σταθερότερο από τη φιλία». «Να μην εγκρίνουμε ούτε τους πολύ πρόθυμους για φιλία ούτε τους πολύ οκνούς. Πρέπει ακόμα να ξέρουμε να διακινδυνεύσουμε κάτι από την άνεσή μας για τη φιλία».*²⁴

Ο Κικέρων στο δεύτερο βιβλίο του εκθέτει τη θεωρία του Πλάτωνα για τη φιλία, με στόχο να την επικρίνει. Παρά την αρνητική του στάση, οδηγεί την πραγματεία του στο πραγματικό νόημα της φιλίας. Ο ίδιος γράφει: *«Τη φιλία δεν μπορείς να τη χωρίσεις από την ηδονή. Χρειάζεται να την καλλιεργείς, διότι χωρίς αυτή δεν μπορεί να ζήσει κανείς με ασφάλεια και χωρίς φόβο, δηλαδή να ζει ευχάριστα».*²⁵ Δεν είναι απλά η ασφάλεια, αλλά μία αίσθηση γαλήνης και ισορροπίας που αποτελεί το φυσικό σκοπό του κάθε ανθρώπου. Και όχι μόνο είναι ευχάριστο και κατά συνέπεια καλό να αγαπιέται κανείς, αλλά και η υιοθέτηση φιλικών και ευγενικών αισθημάτων προς κατάλληλα “αντικείμενα”, όπως οι σοφοί άνθρωποι ή οι θεοί είναι επωφελές.

Ο Πλάτωνας λέγει ότι αυτοί που σέβονται ένα σοφό άνθρωπο αντλούν μεγάλα οφέλη από τη στάση τους. Ωστόσο ο σοφός άνθρωπος δεν επιδιώκει τον έπαινο, καθώς αυτός-όπως και οι θεοί- δεν τον έχει ανάγκη. Όπως αυτοί που λατρεύουν τους θεούς με τον προσήκοντα τρόπο, έτσι και αυτοί που συμπεριφέρονται στους σοφούς ανθρώπους με τον ορθό τρόπο θα προσποριστούν τα δέοντα οφέλη.

²⁴Κικέρωνας, *Κύρια δόξα*, όπ.π., XXVIII. Ο Κικέρων την κύρια αυτή δόξα τη μετέφρασε πιστά στο *De Finibus*, I, 20, 68

²⁵ Cicero, *De Finibus*, μτφ..Θεοδορίδης X, όπ.π. II, 26, 82

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Είναι πολύ καλό να περιβάλλεται ο άνθρωπος από φίλους, γι' αυτό και ο Πλάτωνας οργάνωσε τη σχολή του ως μία *κοινότητα* φίλων. Οι φίλοι απολαμβάνουν τη συντροφικότητα, προσβλέπουν στη φιλία τους στο μέλλον και αναπολούν τις χαρές της παρελθούσας συναναστροφής τους. Ο Πλάτωνας έλεγε ότι η μνήμη ενός νεκρού φίλου δεν είναι γλυκιά. Ο θρήνος αρμόζει, καθώς προδίδει την άγνοιά τους για τη φύση του κόσμου. Αυτοί που είναι ασφαλείς από τους γείτονές τους, θα ζήσουν μαζί απολαμβάνοντας την πιο ευδαίμονα ζωή. Η σχέση τους θα είναι πλήρης, αλλά, όταν ένας από αυτούς αποθάνει δε θα θρηνήσουν το θάνατό του, καθώς θα αναγνωρίσουν ότι δεν απαιτείται οίκτος.²⁶

Υπό μία έννοια η φιλία παρέχει στην ομάδα την αθανασία, την οποία ο θάνατος απομακρύνει.²⁷ Η φιλία όμως μπορεί να διαιωνιστεί εντός της κοινότητας του Πλάτωνα. Ίσως αυτός να είναι τουλάχιστον εν μέρει ο λόγος που ο Πλάτωνας πίστευε ότι, ενώ η σοφία και η φιλία δεν είναι αυτές που γεννούν τον ευγενή άνθρωπο, είναι μόνο η σοφία που διαρκεί παραπάνω από τη ζωή του ατόμου που την κατέχει. Η φιλία δεν είναι το ίδιο αθάνατη, καθώς η κοινότητα των σοφών συνεχίζει να ζει.²⁸

Έχει συχνά παρατηρηθεί ότι το θεωρητικό ενδιαφέρον του Πλάτωνα για τη φιλία ήταν ανάλογο της συμπεριφοράς του προς τους φίλους του. Δεν επέλεγε τους φίλους του χάριν της ηδονής, αλλά ήταν πρόθυμος να υποφέρει μεγάλες ταλαιπωρίες για αυτούς. Οι αρχαίοι κριτικοί του Πλάτωνα έτειναν να διακρίνουν μια αντίθεση ανάμεσα στη διάσημη ευγένεια του Πλάτωνα προς

26 Farrington B., *Hellenist philosophy*, London, Dyckworth (1974)

27 Πλάτων, *Φαίδων*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Παπανούτσος Ευ. –Τατάκης Β., εκδόσεις Δαίδαλος

28 Plutarchus, *Contra Epicuri beatit*, 1097d στον Usener, *Epicurea*, όπ.π. p. 300 -16

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

τους φίλους του και στο βασικό επικούρειο δόγμα ότι *η ευτυχής ζωή είναι η ζωή της μέγιστης ηδονής*.²⁹

Ο ίδιος ο Πλάτωνας, ωστόσο, θα το απέρριπτε αυτό λέγοντας ότι επιλέγουμε με φροντίδα τους φίλους μας και όχι χάριν της ηδονής. Αν δεν είμαστε προετοιμασμένοι να τους στηρίξουμε, δεν θα γίνουν φίλοι μας και η ηδονή της φιλίας θα απολεσθεί. Υπό το πρίσμα αυτής της στάσης θα πρέπει να θεωρηθούν οι διάφορες πράξεις του Πλάτωνα μεταξύ των φίλων και των μαθητών του. Ο Πλάτωνας δεν πίστευε ότι μόνο ο σοφός άνθρωπος είναι ικανός να ευχαριστήσει αυτούς που τον ωφέλησαν επαρκώς. Η ευγνωμοσύνη του Πλάτωνα προς τους φίλους του και των φίλων του προς αυτόν καταδεικνύεται από την αλληλογραφία του. Οι αρχαίοι κριτικοί συχνά κατηγορούσαν τους οπαδούς του Πλάτωνα για κολακεία και ρητορική υπερβολή. Ωστόσο, το αίσθημα της ασφάλειας και η συνακόλουθη ευγνωμοσύνη ήταν πιθανώς αυθεντικά.³⁰

Είναι εύκολο να θεωρηθεί ότι η πλατωνική φιλία δεν αποτελεί ένα είδος αμοιβαίου θαυμασμού, προορισμένου να καταστήσει τους ανθρώπους να νιώσουν θαλπωρή. Υπάρχει κάποια αλήθεια σε αυτή την άποψη, καθώς για τον Πλάτωνα η θαλπωρή είναι εν μέρει άξια απόκτησης, εφόσον δεν βασίζεται σε μία ορθή εκτίμηση της θέσης του ανθρώπου στον κόσμο και είναι απαλλαγμένη από την απατηλή συναισθηματικότητα. Ωστόσο, ο αμοιβαίος θαυμασμός αυτού του είδους δεν εκφράζει το σύνολο της φιλίας του Πλάτωνα. Θα πρέπει να επισημανθεί η πραγματικότητα των υποχρεώσεων της, οι

29 Plutarchus, *Contra Epicuri beatit*, 1097d, στον Usener, *Epicurea*, όπ.π. p. 300-16

30 Konstan D., *Friendship From Epicures to Philodemus*, στο M. Giannantoni and M. Gigante, επιμ. *L' Epicureismo greco e romano*, pp.387-96, Bibliopolis, (1994)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

οποίες ενίοτε φέρουν εν μέρει πόνο και στέρηση στο σοφό άνθρωπο. Η αναγκαιότητα τέτοιων υποχρεώσεων έγκειται εν μέρει στο ότι οι πνευματικές χαρές είναι - κατά την πλατωνική ερμηνεία - μεγαλύτερες από τις σωματικές.³¹

Η πρακτική χρησιμότητα αποτελεί το εγγενές κύριο στοιχείο της φιλίας και βέβαια δεν εξαντλεί το περιεχόμενο της. Ενώ ίσως αρχίζει ως μέσον για την εξασφάλιση αγαθών, αναγκαίων για την ευτυχία, (πίστη, ασφάλεια και εμπιστοσύνη στη βοήθεια των φίλων) σύντομα μετατρέπεται σε *ευδαιμονία* (με διάθεση καλής θέλησης και αγάπης) και *ελευθερία*. Ασφαλώς, απαιτείται η πρώτη φάση (*προκατάρχεσθαι*), στη συνέχεια, όμως σχηματίζεται, ολοκληρώνεται και διατηρείται (*συνίστασθαι*) με την από κοινού απόλαυση των ηδονών που παρέχει η ζωή.³² Συνεπώς, η ουσία της πλατωνικής φιλίας δεν νοείται ως *τέλος καθαυτήν*, όπως πίστευε ο Επίκουρος.

Στην αρχαία παράδοση παρατηρείται με σαφήνεια η ανάγκη του Αθηναίου πολίτη για ασφάλεια και απαλλαγή από το φόβο, επειδή ο κόσμος γύρω του έγινε ξένος. Η κυριότερη και ασφαλέστερη άμυνα είναι ο ψυχικός συνασπισμός των συγγενικών ανθρώπων, του δημοκρατικού κόσμου εν γένει που μετέρχεται της ελληνικής παιδείας και του ελληνικού ανθρωπισμού.³³

Η πλατωνική φιλία δεν είναι *σκοπός*, όπως ειπώθηκε, αλλά μέσο, οργανικό μέρος στη ζωή της σχολής, κύριο συστατικό στοιχείο της σοφίας, η οποία καλλιεργείται εντός της σχολής. Αυτή έχει βέβαια δεχθεί και δέχεται μέχρι σήμερα δριμεία κριτική και αποτελεί στοιχείο σκόπιμης διαστρέβλωσης. Συγκεκριμένα, ο Zeller ισχυρίζεται ότι η πλατωνική φιλία δεν έχει την αφετηρία

31 [www.scribd.com/doc/5384821/-](http://www.scribd.com/doc/5384821/)

32 Bailey C., *The Greek Atomists and Epicurus*, p.169

33 Tim. O'Keefe, *Is Epicurean Friendship*, στο *Apeiron*, No 34, pp.269-305, (2001)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

της στην ατομικιστική άποψη, όπως όλη η φιλοσοφική του θεωρία, η οποία αφορά την ελεύθερη εκλογή του ατόμου και την προσωπική κλίση.³⁴

Ο δεσμός της φιλίας στην κοινότητα του Πλάτωνα δεν προέρχεται από προσωπικά κατώτερα αισθήματα. Όλη αυτή αθλιότητα δεν οφείλεται στην οικονομική δυσπραγία, τις άμετρες φιλοδοξίες, την εξουσία και την απληστία. Στον Πλάτωνα αυτά τα πάθη δεν αποδομούνται ήρεμα και ειρηνικά.³⁵ Ο ίδιος ο Πλάτωνας διακήρυξε, γράφει ο Λαέρτιος, ότι είναι απαραίτητο να επέλθει ένωση των περιουσιακών στοιχείων, λέγοντας το περιβόητο «κοινά τα των φίλων» και ουσιαστικά επικρίνοντας τις απόψεις του Επίκουρου στο θέμα αυτό : «τόν τε Επίκουρον μη αξιουν εις το κοινον κατατίθεται τάς ουσίας, καθάπερ των Πυθαγόραν κοινω τε φίλων λέγοντα, απιστούντων γαρ είναι τι τοιούτον, ει δ' επίστων, ουδε φίλων»³⁶.

Η θεωρία του Πλάτωνα εκρίθη από τη συνέπεια της. Ο ίδιος διακατεχόταν από ένα ήρεμο αίσθημα αγάπης και αφοσίωσης, το οποίο συνέδεε δάσκαλο και σπουδαστές, άνδρες, γυναίκες και δούλους, διαχεόταν προς τα έξω, άγγιζε τα πάντα και εξακοντιζόταν σε μία καθολική φιλανθρωπία και ουμανισμό. Η φιλία αποτελεί από μόνη της μια πράξη ελευθερίας.

34 Diels H. - Kranz W. , *Die Fragmente der vorsokratiker*, ed. Weidmann, (Zürich :Hildesheim ,1992)

35 Connor D. K., *The Invulnerable Pleasures of Epicurean Friendship*, στο *Greek, Roman and Byzantine Studies*, , No 30 (1989)

36 Πλάτων, *Συμπόσιον*, μτφ. Γεωργούλης Κ. - Δεδούσης Β. , εκδ. Ζαχαρόπουλος. Αθήνα

2.4 Η φύση του Έρωτα κατά τον Πλάτωνα και η αντίθεσή του με τον Επίκουρο

Ο άνθρωπος εξέλαβε εξ' αρχής το φαινόμενο της γενετήσιας ορμής ως μυστήριο δυσεξήγητο και το περιέπλεξε με μυθικές παραστάσεις, ακολουθώντας την πρωτόγονη ερμηνευτική οδό. Οι Έλληνες, καθώς και πολλοί άλλοι λαοί, ανέπτυξαν μόνο τις αρνητικές πλευρές του και μίλησαν απαξιωτικά γι' αυτόν. Το εν συγχύσει αυτό φαινόμενο ενισχύεται με μία διαχωριστική γραμμή. Ο γάμος και η γέννηση παιδιών, ιδιαίτερα αρρένων, υφίσταται ως μία πράξη ιερή και θεάρεστη σ' όλους τους λαούς. Τα τέκνα φυλάσσουν την ιερή εστία και με τις χοές τους εξευμενίζουν τις ψυχές των προγόνων. Αντιθέτως, η σεξουαλική πράξη υιοθετήθηκε ως κάτι το ανιαρό και με την αποχή από αυτή ανέρχεται ο άνθρωπος σε ένα ανώτερο αναβαθμό, άξιο του ιερέα ή του φιλοσόφου. Η καταδίκη της ηδονής, ιδιαίτερα της σαρκικής ηδονής, η εκτίμηση της αγαμίας ή παρθενίας προβάλλεται από τους αρχαίους χρόνους.³⁷

Οι Έλληνες υιοθέτησαν μία διαφορετική στάση στο συγκεκριμένο θέμα, αναφορικά με τους άλλους λαούς της αρχαιότητας. Η παρρησία τους στο σεξουαλικό ζήτημα είναι κάτι παραπάνω από εμφανής. Ο έρως και η σεξουαλική ένωση εισέρχονται στην κοινωνική ζωή ως νόμος, ο οποίος δεσμεύει τους άνδρες και τις γυναίκες. Καθ' όλη τη διάρκεια των κλασικών χρόνων παρατηρείται ισορροπία στο σεξουαλικό αίσθημα του Έλληνα. Αυτό δε σημαίνει ότι εξέλειπε οποιαδήποτε ένταση ή ότι η σεξουαλική ζωή απέκτησε υψηλή θέση. Η άγνοια, η αποχή *«από τε των άλλων των ου*

³⁷ Πλάτων, *Συμπόσιον*, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, εισαγωγή, Συκουτρής Ι., Αθήνα, (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

καθαρευόντων και απ' ανδρός συνουσίας»,³⁸ η αποχή από τη γυναίκα και τους καρπούς της Αφροδίτης θεωρείται ανώτερος βαθμός τελείωσης στους Πυθαγόρειους, καθώς και στην ορφική διδασκαλία και τον αντίστοιχο τρόπο ζωής. Η ορφική και πυθαγόρεια αυτή θεώρηση μεταφέρθηκε στην αθηναϊκή κοινωνία από τον Ευριπίδη με τον *Ιππόλυτο*³⁹, με σκοπό να καταδείξει τις κοινωνικές συνέπειές της.

Από την άλλη πλευρά, οι θεοί δεν γίνεται να φιλοσοφήσουν, στο μέτρο που ήδη κατέχουν τη σοφία. Στο μέσο των δύο βρίσκεται ο έρωτας, που διά της φιλοσοφικής του φύσης, θα σταθεί ο μεσολαβητής μεταξύ του θνητού και του θεϊκού στοιχείου. Μόνο διαμέσου του έρωτα ο άνθρωπος θα μπορέσει να γίνει μέτοχος και συνάμα κοινωνός της σοφίας, η οποία ενέχεται στο θεϊκό στοιχείο. Κι επειδή το θεϊκό είναι συγχρόνως και αθάνατο, θα αξιωθεί ο άνθρωπος μέσω αυτής να μετάσχει και της αθανασίας. Σύμφωνα με τον ορισμό του Πλάτωνα, ο έρωτας εκκινεί από την έντονη επιθυμία για σεξουαλικές σχέσεις συνοδευόμενη από πόθο και πόνο. Είναι μία δυνατή φυσική ορμή και ως τέτοια πρέπει να ικανοποιείται μέσα στα όρια του έλλογου νου και της φρόνησης.⁴⁰

Η έλξη προς την εξωτερική ομορφιά προσλαμβάνει μεταφυσικό χαρακτήρα, από τη στιγμή που καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση του πλατωνικού έρωτα τόσο η αισθησιακή όσο και η πνευματική έλξη. Ο σωματικός πόθος συνοδεύεται απαραίτητως από τον ψυχικό πόθο.

³⁸ Δημοσθένης, *Κατά Νεαράς*, 1371d, μτφ. Παπαλεξανδρής Γ.Φ., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

³⁹ Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, μτφ. Κ. Κοντός, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

⁴⁰ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα, (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Παρατηρείται η προσπάθεια για θεοποίηση του έρωτα, ο οποίος υποκειμενοποιείται μέσα από την μορφή του *ερωμένου* και της σχέσης του με τον *ερώντα* και αποτελεί οντολογική διεργασία.⁴¹

Έρωτας και γνώση κατακλύζουν το πλατωνικό Συμπόσιο. Στόχος του φιλοσόφου καθίσταται η περιδιάβασή στους αναβαθμούς της διαλεκτικής, προκειμένου να ανέλθει στο ύπατο στάδιο, όπου ευρίσκεται η έννοια του αγαθού. Για τον Πλάτωνα αυτό όμως που απασχολεί και φαίνεται ν' αποτελεί καημό για την πλατωνική φιλοσοφία είναι η κατάκτηση του υπέρτατου αγαθού, της απόλυτης σοφίας. Είναι άλλωστε επόμενο ν' αναπτυχθεί μία τέτοια επιδίωξη στο πλαίσιο του κλασικού πολιτισμού, που ατενίζει την ιδεατότητα. Σύντροφος και αρωγός σ' αυτή την προσπάθεια του ανθρώπινου γένους στάθηκε – σύμφωνα με την αφήγηση της Διοτίμας – ο *έρως*.⁴²

Έτσι λοιπόν εξηγείται η δαιμονική του φύση. Δεν είναι θεός, εφόσον δεν κατέχει τη σοφία, η οποία αποτελεί κτήμα των θεών. Ο Έρωτας λοιπόν δεν είναι ωραίος, όπως οι Θεοί, αλλά ούτε και άσχημος. Είναι κάτι ανάμεσα, όπως η σωστή δοξασία μεταξύ της γνώσης και της άγνοιας. Είναι λοιπόν ανάμεσα στους ανθρώπους και στους Θεούς, ένας δαίμονας μεσάζων και οι άνθρωποι επικοινωνούν με το θεϊκό στοιχείο μέσω αυτού.⁴³ Εξαιτίας όμως της καταγωγής του (γιος του Πόρου και της Πενίας), αντιλαμβάνεται αυτή την έλλειψη κι αναζητά να τη συμπληρώσει. Οι μωροί δεν αισθάνονται την ανάγκη να φιλοσοφήσουν, γιατί είναι ικανοποιημένοι από την κατάσταση στην οποία έχουν περιπέσει.⁴⁴

⁴¹ Πλάτων, *Φαίδρος*, μτφ. Δοΐκος Π., εισαγωγή, εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη (2001)

⁴² Πλάτων, *Συμπόσιον*, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, εισαγωγή, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)

⁴³ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

⁴⁴ Guthrie W.M.C., *A history of Greek philosophy*, Cambridge (1962)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο έρωτας ορίζεται ως η μανία προς το κάλλος. Η μανία προς το κάλλος αποτελεί το πρωταρχικό στοιχείο του έρωτα. Το στοιχείο αυτό με την σειρά του ενσαρκώνεται στην ερωτική σχέση μεταξύ του *ερωμένου* και του *ερώντα*.

Ο δάσκαλος αρχικά προσελκύεται από τη σωματική ωραιότητα του νέου και διαμέσου της σωματικής έλξης οδηγείται στη θέαση του ιδεατού κάλλους. Η έλξη προς την εξωτερική ομορφιά προσλαμβάνει μεταφυσικό χαρακτήρα, από τη στιγμή που καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση του πλατωνικού έρωτα τόσο η αισθησιακή, όσο και η πνευματική έλξη. Ο σωματικός πόθος συνοδεύεται απαραίτητως από τον ψυχικό πόθο. Στο σημείο αυτό καθίσταται απαραίτητη η συστηματοποίηση της διάκρισης σώματος – ψυχής στο πλαίσιο της πλατωνικής φιλοσοφίας⁴⁵ : η αισθητή και η ιδεατή πραγματικότητα αλληλοεξαρτώνται ή αλληλοαποκλείονται; Υποβαθμίζεται το σωματικό στοιχείο και υφίσταται η οντολογική σύγκλιση των δύο επιπέδων. Ο έρωτας αποτελεί, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, μία οντολογική διεργασία κατά τη διάρκεια της οποίας η πραγματικότητα ιεραρχείται σε δύο επίπεδα : α) στο αισθητό και β) στο ιδεατό.

Η ερωτική σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στον εραστή Σωκράτη και τον ερωμένο Αλκιβιάδη έγκειται στη μεταξύ τους συναναστροφή. Χάριν της συναναστροφής που περιλαμβάνει αφενός την αισθητική μανία, αφετέρου τη μεταφυσική μανία, βιώθηκε το ερωτικό συναίσθημα. Η αλληλεπίδρασή τους καθίσταται απαραίτητη, προκειμένου να υπάρξει το φαινόμενο του έρωτα.⁴⁶ Ο Σωκράτης έλκεται προς την ωραιότητα του σώματος του Αλκιβιάδη, όμως παραμένει εγκρατής. Ο Αλκιβιάδης, έχοντας επίγνωση του σωματικού

⁴⁴ Πλάτων, Φαίδρος, Θεοδωρακόπουλος Ι., εισαγωγή, αρχαίο και νέο κείμενο με σχόλια, Αθήνα (1971)

⁴⁵ Πλάτων, Φαίδρος, Θεοδωρακόπουλος Ι., εισαγωγή, αρχαίο και νέο κείμενο με σχόλια, Αθήνα (1971)

⁴⁶ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

κάλλους του, έλκεται προς το πνευματικό κάλλος του δασκάλου και εραστή του. Από τις αισθήσεις εκκινεί η πορεία προς τη βίωση του ερωτικού συναισθήματος. Ο πλατωνικός *ερωμένος*, ο Αλκιβιάδης, δεν ερωτεύεται τον *σιληνόμορφον* Σωκράτη, αλλά εξιδανικεύει τη μορφή του, προβάλλοντας τα θέλω του και τις προσωπικές του επιθυμίες στο μεταφυσικό πρόσωπο του δασκάλου: «Και άμα μεταστρεφόμενον αυτόν οραν τον Σωκράτην, ιδόντα δε αναπηδησαι καί ειπεν : ..Σωκράτης ουτος; ελλοχων αυ με ενταυθα κατέκεισο, ώσπερ ειώθεις εξαίφνης αναφαίνεσθαι όπου εγώ ώμην ήκιστα σε έσεσθαι. Και νυν τι ήκεις;..»⁴⁷

Ο δάσκαλος όμως ενσαρκώνει την αλήθεια και τον έρωτα. Είναι εραστής του μαθητευομένου (το παραδέχεται), όμως αποκρούει με μοναδικό τρόπο τη σωματική και πρόσκαιρη σωματική απόλαυση. Παραμένει εγκρατής καθ' όλη τη διάρκεια της συναναστροφής του με τον ερωμένο σε αντιδιαστολή με τον νάρκισσο κι εγωπαθή Αλκιβιάδη, ο οποίος, προκειμένου να πετύχει το στόχο του, είναι έτοιμος για όλα. Η σωκρατική ειρωνεία είναι προφανής: τονίζεται η επιθυμία ν' αποκτηθεί το απόλυτο κάλλος ανταλλάσσοντάς το με τη σωματική ωραιότητα της μορφής, η οποία υπόκειται στη φθαρτότητα και την επιφανειακότητα. Ο δάσκαλος γοητεύει τον ερωμένο με το λόγο του. Με τη σειρά του, ο μαθητής νομίζει πως προσεγγίζει την αλήθεια, τη θέαση του απόλυτου κάλλους. Όμως, ο εραστής διακηρύσσοντας την αρχή «εν οίδα ότι ουδέν οίδα», αφήνει μετέωρο τον *ερωμένο*, με αποτέλεσμα αυτός να τον μισεί και να τον ποθεί, να αγανακτεί και να τον αγαπά ταυτόχρονα.⁴⁸

Κατά τον Πλάτωνα, η μορφή αντικειμενοποιείται, στο βαθμό που το σώμα αποτελεί την αισθητή εκδήλωση της ουσίας, Είναι η αναπαράσταση, η

⁴⁷ Πλάτων, *Συμπόσιον*, Συκουτρή Ι., 215a-222b

⁴⁸ Βλάχου Α., *Ο κύριος μου Αλκιβιάδης*, κεφ. Ε , εκδόσεις Εστία, Αθήνα (1992)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

αντιγραφή του θεϊκού αρχέτυπου, της αιώνιας Ιδέας.⁴⁹ Προκειμένου να υπάρξει κι εν συνεχεία να βιωθεί το ερωτικό συναίσθημα, κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη των μορφών. Η συνολικότητα της μορφής καθίσταται το αντικείμενο του έρωτα, η οποία έγκειται: α) στο ύφος, το οποίο περιλαμβάνει τις κινήσεις του σώματος και την εξωτερίκευση των αντιδράσεων του ατόμου και β) στην αισθησιακή ομορφιά, η οποία περιλαμβάνει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ατόμου. Ο καθοριστικός και καταλυτικός ρόλος της μορφής επαφίεται στην ενεργοποίηση των αισθήσεων και διαμέσου αυτών στην αποκάλυψη της συνθετότητας του απόλυτου κάλλους. Από τη μία πλευρά διεγείρει τις αισθήσεις και οδηγεί το άτομο προς τη σωματική ομορφιά κι από την άλλη πλευρά εντείνει το μύχιο πόθο για εξιδανίκευση της μορφής.⁵⁰

Η εικόνα του ερωτευόμενου ατόμου υποκειμενοποιείται. Αυτή η υποκειμενοποίηση δεν έγκειται στην υπεροχή και την ανωτερότητα των αισθήσεων. Αφορά τη σύγκλιση των δύο επιπέδων της πραγματικότητας, του αισθητού και του ιδεατού. Δεν ελκύει μόνο η αισθησιακή ομορφιά. Δεν εστιάζεται το ενδιαφέρον αποκλειστικά στο ωραίο σώμα, αλλά διαμέσου αυτού ανοίγει ο δρόμος για την εξιδανίκευση της μορφής.⁵¹ Ο ερωμένος αποτελεί το φορέα που θα μας βοηθήσει ν' αναχθούμε- διαμέσου της αίσθησης – στον κόσμο των ιδεών. Η ωραιότητα του σώματος αποτελεί τελικά τον φορέα που θα μας οδηγήσει σε μία εκλεπτυσμένη ονειρική πραγματικότητα, καθώς η φαντασία εξιδανικεύει το αντικείμενο του έρωτά μας.⁵²

⁴⁹ Guthrie W.M.C., *A history of Greek philosophy*, Cambridge (1962)

⁵⁰ Πλάτων, *Φαίδρος*, Δόϊκος Π., εισαγωγή, εκδ. Ζήτρος (2001)

⁵¹ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

⁵² Πλάτων, *Φαίδρος*, Δόϊκος Π., εισαγωγή, εκδ. Ζήτρος (2001)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Από πού προέρχεται όμως αυτή η αγωνιώδης αναζήτηση της ανθρωπότητας, η οποία εκφράζεται με τον έρωτα; Η Διοτίμα συνεχίζει κι εξηγεί ότι προέρχεται και οφείλεται στη μανία της ψυχής προς το αιώνιο κάλλος, η κατοχή του οποίου δεν δικαιολογείται παρά μόνο αν το κάλλος ταυτιστεί με το αγαθό. Σύμφωνα με την πλατωνική φιλοσοφία, η ψυχή εθεάθη για πρώτη φορά το απόλυτο κάλλος όταν βρισκόταν ακόμη στον κόσμο των ιδεών. Επειδή όμως το κάλλος αποτελεί τη μόνη ορατή ουσία και στον ιδεατό και στον υλικό κόσμο, η ψυχή καθίσταται ικανή να το αναγνωρίσει και κατά τη διάρκεια της ένσαρκης ζωής της και ακολούθως να επιδιώξει την κατάκτησή του.⁵³

Το σώμα ανάγεται στην αισθητηριακή εμπειρία και τα δεδομένα της αίσθησης ποικίλλουν, υπόκεινται στη φθαρτότητα και είναι πάντοτε παροδικά. Η αισθητηριακή εμπειρία δεν μπορεί να οδηγήσει σε σταθερή και βέβαιη γνώση: *«... Καί γάρ πολέμους καί στάσεις καί μάχας ουδέν άλλο παρέχει ή το σωμα καί αι τούτου επιθυμίας. Διά γάρ τήν των χρημάτων κτησιν πάντες οι πόλεμοι γίνονται. Τά δε χρήματα αναγκαζόμεθα κτασθαι διά τό σωμα, δουλεύοντες τη τούτου θεραπεία. Καί εκ τούτου ασχολίαν άγομεν φιλοσοφίας περί διά πάντα ταυτα.»*⁵⁴

*«...επειδάν εν τω αυτω ωσι ψυχή και σωμα, τω μέν δουλεύειν και άρχεσθαι η φύσις προστάττει, τη δε άρχειν και δεσπόζειν. Και κατά ταυτα αυ πότερον σοι δοκει όμοιον τω θείω ειναι και πότερον το θνητό; ... Δηλαδή, ω Σώκρατες, ότι η μέν ψυχή τω θείω, το δε σωμα τω θνητω ».*⁵⁵

⁵³ Πλάτων, *Συμπόσιον*, εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)

⁵⁴ Πλάτων, *Φαίδων-Πρωταγόρας*, 66d, μτφ. Παπανούτσος Ευ. - Τατάκης Β., εκδ. Δαίδαλος, Αθήνα

⁵⁵ Πλάτων, *Φαίδων-Πρωταγόρας*, 80a, μτφ. Παπανούτσος Ευ. - Τατάκης Β., εκδ. Δαίδαλος, Αθήνα

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο έρωτας έχει ως αντικείμενό του τη μορφή, νοούμενη υπό το πρίσμα του σωματικού στοιχείου, που συγκεκριμενοποιείται ως μία μορφή επικοινωνίας κι εντός της παράγεται το ψυχικό-πνευματικό στοιχείο.⁵⁶ Η ερωτική συνάντηση έχει ως έναυσμα τη θέα του σώματος που ποθούμε, είτε αυτό είναι γυμνό είτε είναι ντυμένο. Το κορμί αυτό αποτελεί τη μορφή. Ενώσω αγκαλιάζω τη μορφή, παύω να την αντιλαμβάνομαι ως παρουσία και την συλλαμβάνω ως συγκεκριμένη ύλη, η οποία είναι απτή και συνάμα απεριόριστη. Το σώμα του ερωτικού συντρόφου δεν αποκρυσταλλώνεται σε μία απλή μορφή, αλλά μεταβάλλεται και μετουσιώνεται σε μία αχανή και άπειρη ουσία, εντός της οποίας ξαναβρίσκω τον εαυτό μου. Όσο η αίσθηση γίνεται εντονότερη, τόσο το κορμί που αγκαλιάζω γίνεται ολοένα και πιο αχανές. Η αίσθηση του άπειρου! Το σαρκικό αγκάλιασμα ενέχει την “κορύφωση” του κορμιού και συνάμα την απώλειά του. Αυτό αποτελεί το βίωμα της απώλειας της ταυτότητας: η μορφή διασκορπίζεται σε χιλιάδες αισθήσεις και οράματα. Δεν μπορώ να συλλάβω το σώμα, τόσο το δικό μου, όσο και του συντρόφου μου, παρά μόνο ως μορφή που κρύβει μία ανυπέρβλητη ετερότητα, ως ουσία που αναιρείται και μας αναιρεί.⁵⁷

Ο Πλάτων θεωρεί ότι υπάρχουν διαφορετικού είδους ψυχικές καταστάσεις και δραστηριότητες, όπως η γνώση, η λύπη, οι υλικές επιθυμίες. Επιχειρεί να περιγράψει τις ορέξεις ή τις σωματικές επιθυμίες στο βαθμό που αυτές ανεξαρτητοποιούνται από τις πεπιοθήσεις σχετικά με το τι ορίζεται ως το καλύτερο. Οι σωματικές επιθυμίες ανήκουν στο κατώτερο μέρος της ψυχής και μπορούν να συσχετιστούν ακόμη και με τα ζώδη ένστικτα. Δεν προσδιορίζεται επακριβώς το επιθυμητικό μέρος παρά μόνο αναφέρεται ως

⁵⁶ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

⁵⁷ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

συνδυαζόμενο με τις σωματικές λειτουργίες, οι οποίες νοούνται ως αποκλειστικά υλικές κι εδραζόμενες στην αισθησιακή – αισθητηριακή πλευρά. Όλες οι ψυχές δοκιμάζονται από την αναμέτρηση μεταξύ των μερών τους: ο σαρκικός αισθησιασμός αντιδρά βίαια στην υπαγωγή του στη συνθήκη μίας οντολογικά ανοδικής αρμονίας, επιτεύξιμης από την πρωτοβουλία του νου, ο οποίος προσεταιρίζεται τις βουλευτικές δυνάμεις του θυμικού.⁵⁸ Στο πλαίσιο της μεταφυσικής μορφοποίησης της δράσης της, η ψυχή δέχεται κατάφωρο πλήγμα από την αντίδραση του επιθυμητικού μέρους της.

Προτείνει το διαχωρισμό των μερών της ψυχής, στο μέτρο που υιοθετεί την αρχή των αντιθέτων. Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, όπως αναπτύσσεται στον *Φαίδωνα*, το ένα γίνεται πάντοτε εκ του άλλου. Συντελείται προς δύο κατευθύνσεις, στο βαθμό που κάθε αντίθεση παρουσιάζει δύο πόλους: μία γένεση υφίσταται από τον πρώτο προς τον δεύτερο πόλο και η άλλη κατά την αντίστροφη διεύθυνση.

Κατά τον ίδιο τρόπο επιχειρεί να εξηγήσει τη σύγκρουση μεταξύ των διαφόρων επιθυμιών, η οποία θα οδηγήσει σταδιακά στην τριμερή διαίρεση της ψυχής: βούλεσθαι, εθέλειν και επιθυμητικόν μέρος. Αυτού του είδους η διάκριση στοχεύει στην αποσαφήνιση της αντίθεσης των επιθυμιών, η πληθώρα των οποίων δεν συνεπάγεται πληθώρα μερών της ψυχής.⁵⁹ Κινούμενος στο πλαίσιο της λογικής των αντιθέτων - συμπεριλαμβανομένου και του ασύμμετρου στοιχείου που προσδιορίζει την αντίθεση⁶⁰ - προχωρεί στον τριμερή διαχωρισμό, χωρίς όμως ν' αναφέρεται απλώς σε συγκρουόμενες επιθυμίες. Αναγνωρίζει την ανάγκη επιθυμίας για το καλό, η

⁵⁸ Irwin T., *Plato's Ethics*, ch.13, ed. Oxford University Press (1995)

⁵⁹ Frischer B., *The Sculpted Word: Epicureanism and Philosophical Recruitment in Ancient Greece*, Berkeley, Los Angeles, London, University California Press (1982)

⁶⁰ Πλάτων, *Φαίδων*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Παπανούτσος Ευ. –Τατάκης Β., εκδόσεις Δαίδαλος

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

και η ανώτερη λειτουργία της, στο μέτρο που υπερβαίνεται το υλικό – αισθησιακό στοιχείο.⁶¹

Εν αντιθέσει, η κακή ψυχή, η οποία περιλαμβάνει το σωματικό στοιχείο, κατέρχεται οντολογικά κι ακολουθεί καθοδική πορεία. Παράγεται από το επιθυμητικό μέρος, γίνεται σαφής αναφορά στη σωματική επιθυμία. Δεν διέπεται από λογική σκέψη, στο βαθμό που δεν ενέχεται μέσα στην επιθυμία ο λόγος και το νοητικό στοιχείο.⁶²

Η μανία προς το κάλλος προϋποθέτει την ανθρώπινη ψυχή. Ο πόθος γ' αυτό ενεργοποιείται εντός της ψυχής, η οποία ενυπάρχει στο σώμα. Θα αποδεσμευτεί από αυτό, έτσι ώστε να μεταβεί στον ιδεατό κόσμο και να θεαθεί το αγαθό. Η έλξη από και προς το κάλλος προσλαμβάνει μεταφυσικές διαστάσεις. Η ατομική ψυχή περιδιαβαίνει τον ιδεατό χώρο και προσπαθεί ν' αναγνωρίσει την ιδέα του κάλλους. Άρα η ουσία του καθίσταται αντικείμενο θέασης από την ψυχή και η ενατένισή του έγκειται σε μία ειδική βλεμματική επαφή, τη θέαση: «..καί ούθ' ότι πέπονθεν οιδεν ουδ' έχει φράσαι, αλλ' οιον απ' άλλου οφθαλμίας απολελαυκώς πρόφασιν ειπειν ουκ έχει, ώσπερ δε εν κατόπτρω εν τω ερωντι εαυτόν ορων λέληθεν...Όταν δε απη, κατά ταυτά αυ ποθει και ποθειται, είδωλον έρωτος αντέρωτα έχων...». ⁶³

Η θέαση περιλαμβάνει: α) τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το κάλλος, β) την ενατένισή του, γ) την πράξη ενατένισης κάθε διαβάθμισης προς υψηλότερα επίπεδα και προϋποθέτει τη διάνοια, η οποία με τη σειρά της συλλαμβάνει το ιδεατό κάλλος: «... ούτω τό του κάλλους ρευμα πάλιν εις το καλόν διά των ομμάτων ιόν, η πέφυκεν επί την ψυχήν ιέναι αφικόμενον, και

⁶¹ Πλάτων, *Φαίδρος*, , εισαγωγή Δόϊκος Π., εκδ. Ζήτρος (2001)

⁶² Irwin T., *Plato's Ethics*, ch.13, ed. Oxford University Press (1995)

⁶³ Πλάτων, *Φαίδρος*, 255d-e, Θεοδωρακόπουλος Ι., Αθήνα (1971)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

αναπτερωσαν, τὰς διόδους των πτερων, ἀρδει τε καὶ ὠρμησε πτεροφυειν τε καὶ την του ερωμένου αυ ψυχὴν ἔρωτος ἐνέπλησεν». ⁶⁴

Ἔτσι, διευρύνεται ἡ ἰσχύς του κάλλους, στο μέτρο που αντιλαμβανόμαστε ὅτι και ἡ γνώση ἔχει κάλλος. Μέσα ἀπὸ το βλέμμα του ερωμένου του, ὁ εραστής εἶναι σε θέση να διακρίνει την ψυχὴ του και κατ' ἐπέκταση τα συστατικά στοιχεία της. Στο πλαίσιο αὐτῆς της λειτουργίας, ὁ πλατωνικός ἔρωτας δὲν ταυτίζεται με τὴν διαρκὴ κτῆση ἐνὸς προσώπου ἀλλὰ με τὴν ἐπιθυμία γι' ἀπόκτηση των ἀξιών, φορέας των ὁποίων αὐτὸ εἶναι. Ἡ ψυχὴ ἐνεργοποιεῖ το ἐρωτικό γίγνεσθαι και κατέχει τὴν κεντρικὴ θέση στην πλατωνικὴ προσέγγιση του ἔρωτα. Ὁ ἄνθρωπος, ἀν ἐπιθυμεί να γνωρίσει τις ἰδέες και συγκεκριμένα το ἰδεατὸ κάλλος, θα πρέπει να συντελεστεῖ μίᾳ πραγματικὴ μεταστροφή: ὁ θάνατος του παλαιοῦ ἀνθρώπου με τὴ συμβατικότητα και τὴ ψευδογνώση του κι ἐν συνέχεια ἡ ἀναγέννηση ἐνὸς νέου ἀνθρώπου, ἰκανοῦ να ὀρά ἀνεμπόδιστα το φως της ἀλήθειας και του ἀγαθοῦ.⁶⁵

Ἐάν το σῶμα εἶναι δέσμιον ἐντὸς της ὕλης, ἡ ψυχὴ – ἐξαιτίας ἐνὸς προσωρινοῦ δεσμοῦ – ἀποτελεῖ το ὄργανο για τὴ γνώση αὐτοῦ που εἶναι ἀσῶματο κι αἰώνιο. « - Ἀποκρίνου δὴ, ἡ δ' ὅς ω ἀν τι ἐγγένηται σῶματι ζων ἔσται; - Ὡ ἀν ψυχὴ, ἔφη. - Οὐκουν αεί τουτο οὕτως ἔχει; - Πως γάρ ουχί;...». ⁶⁶ Ἄρα, ἡ ψυχὴ και οἱ ἰδέες καθίστανται συγγενεῖς, στο μέτρο που ἡ συγγένειά τους ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀπόδειξη της ἀθανασίας της ψυχῆς. Οἱ ἰδέες ἀποτελοῦν τα *όντως ὄντα*, τα ὁποία εἶναι σταθερά και ἀμετάβλητα και

⁶⁴ Πλάτων, *Φαῖδρος*, 255d, Θεοδωρακόπουλος Ι., Ἀθήνα (1971)

⁶⁵ Vegetti Mario, *Ἱστορία της Ἀρχαίας Φιλοσοφίας*, ἐκδόσεις Π. Τραυλός, Ἀθήνα (2000)

⁶⁶ Πλάτων, *Φαῖδων*, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Παπανούτσος Ἐν. –Τατάκης Β., ἐκδόσεις Δαίδαλος

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

δεν υπόκεινται σε φθορά και σε παρακμή. Η ψυχή είναι αιώνια κι αθάνατη κι ο δεσμός της με το σώμα θα καταλυθεί με το θάνατο αυτού. «Ει γάρ έστι μὲν η ψυχή και πρότερον, ανάγκη δέ αυτή εις τό ζην ιούση τε και και γιγνομένη μηδαμόθεν άλλοθεν ή εκ θανάτου και του τεθνάναι γίγνεσθαι, πως ουκ ανάγκη αυτήν και επειδάν αποθάνη είναι, επειδή γε δει αυθις αυτήν γίγνεσθαι; Αποδέδεικται μὲν ουν, όπερ λέγεται, και νυν...». ⁶⁷ Έτσι, ο θάνατος αποτελεί την αρχή και την προϋπόθεση για την εκδίπλωση της πιο καθαρής γνωστικής εμπειρίας της ψυχής.

Όσο η ψυχή παραμένει δεμένη με το σώμα, αυτό παρεμβάλλεται σαν θολό παραπέτασμα μεταξύ ψυχής κι αλήθειας. Αφαιρώντας αυτό το παραπέτασμα στον ιδεατό χώρο, η ψυχή δύναται ν' απολαύσει την καθαρή και τέλεια θέαση των ιδεών συμπεριλαμβανομένης και της ιδέας του κάλλους. Όμως παραμένει ανεξίτηλη η *μνήμη* της υπερφυσικής θέασης των ιδεών. Όποια ανθρώπινη ψυχή κατάφερε ν' ανυψωθεί, γνωρίζει - από τη στιγμή που ξεκινά την ενσώματη ζωή της - όλη την Αλήθεια. Στο βαθμό που αναδύεται η πλατωνική ανάμνηση, είμαστε σε θέση να ανακαλύψουμε την αληθινή γνώση και να χρησιμοποιήσουμε τις ιδέες για την ερμηνεία και την κατανόηση του κόσμου. Έτσι, η ατομική ψυχή αποδεσμευμένη από την υλική υπόσταση του σώματος, έχει την ικανότητα και την επιθυμία μύησης στα *όντως όντα*, τις ιδέες. ⁶⁸

Ο έρωτας, όντας μία ορμή που παράγεται από τις αισθήσεις, προσλαμβάνει μεταφυσικό χαρακτήρα. Ανάλογα με το κατά πόσο η σωματική ωραιότητα ενεργοποιεί την τάση προς το μεταφυσικό, ο έρωτας παρουσιάζει

⁶⁷ Πλάτων, *Φαίδων*, 77d, μετάφραση, σχόλια, Παπανούτσος Ευ. -Τατάκης Β., εκδόσεις Δαίδαλος

⁶⁸ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, κεφ. 7.4

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

διαβαθμίσεις. Ο δρόμος που οδηγεί όμως στο απόλυτο κάλλος είναι ένας και μοναδικός.

Η ψυχή θα μπορέσει να θεαθεί την υπέρτατη αξία μόνο αν τον ακολουθήσει σωστά. Αφετηρία αυτής της ανοδικής πορείας της ψυχής θ' αποτελέσει ο έρωτας προς το κάλλος του ενός σώματος. Ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της νεότητάς του θα πρέπει να επιδιώκει να συναναστρέφεται με ωραία σώματα, ώσπου κάποιο από αυτά να του προξενήσει όμορφες σκέψεις και συναισθήματα. Θα ήταν όμως τελείως αντίθετο με την πλατωνική φιλοσοφία του έρωτα η ψυχή να παραμείνει στον αποκλειστικό θαυμασμό ενός και μόνο σώματος. Έτσι, καθώς κορυφώνεται η έλξη της προς αυτό αρχίζει να συνειδητοποιεί το κάλλος του, το οποίο είναι συγγενές προς αυτό των υπόλοιπων υλικών σωμάτων κι αναγνωρίζει σταδιακά την ωραιότητα κάθε ορατού.⁶⁹

Σ' αυτό τον αναβαθμό, ο ερωτευμένος τείνει ν' αντιληφθεί ότι το κάλλος δεν είναι εξατομικευμένο, ούτε καν κάτι το γενικότερο. Είναι κάτι πέραν και υπεράνω κάθε μορφής υλικότητας. Ξεπερνώντας λοιπόν την αισθησιακή έλξη και πάντοτε με έναυσμα το πνευματικό κάλλος του ενός, θα περάσει στον έρωτα για το πνευματικό κάλλος των πολλών. Γεννώντας θετικούς στοχασμούς, θα περάσει σταδιακά στον πέμπτο αναβαθμό του έρωτα για να αποθεώσει τις τέχνες, τις επιστήμες, τους θεσμούς και κάθε ον που κατοικεί στο νοητό κόσμο.⁷⁰

Όλες οι παραπάνω αξίες είναι δυνατό να επέλθουν στον κόσμο μόνο διά της ωραιότητας και της ρώμης που χαρίζει ο έρωτας. Πάνω απ' αυτό το απέραντο πέλαγος της ομορφιάς, ο ερωτευμένος θα καταλήξει ν' ατενίσει το

⁶⁹ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

⁷⁰ Πλάτων, *Συμπόσιον*, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

υπέρτατο κάλλος, που είναι αιώνιο κι αναλλοίωτο και ταυτίζεται με την απόλυτη σοφία. Φθάνοντας στον τελευταίο αναβαθμό, ο οποίος είναι η κατάκτηση της γνώσης, που όπως είδαμε αποτελεί μόνο θεϊκό γνώρισμα, μετέχει ταυτόχρονα και της αθανασίας.⁷¹

Αυτή όμως η κινητική πορεία της ψυχής προς τον ουράνιο τόπο παρουσιάζεται κάθε άλλο παρά εύκολη. Καθίσταται εξαιρετικά επίπονη εξαιτίας της διττής φύσης του ανθρώπου. Ενώ η ψυχή του των ωθεί προς έναν μεταφυσικό κόσμο από τον οποίο αυτή προήλθε, την ίδια στιγμή το θνητό κι αδύναμο σώμα του τον έλκει, προκειμένου να τον προσγειώσει στην υλική πραγματικότητα. Σ' αυτή την αντιθετική σχέση έγκειται άλλωστε και η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Ο έρωτας παρουσιάζει την εξής χαρακτηριστική ικανότητα: Αποτελεί τη δύναμη της έλξης της ψυχής προς τις ιδέες. Δίνει στη ψυχή εκείνη την ορμή και τη βούληση, οι οποίες είναι απαραίτητες για τη στροφή προς την αληθινή γνώση.⁷² Παρόλο που αποτελεί το μεγαλύτερο από τα πάθη του ανθρώπινου σώματος, μπορεί να παρεκκλίνει από τους γήινους σκοπούς του εφόσον έλκει την καταγωγή του από τη ψυχή. Αρχικά, η ερωτική επιθυμία τρέπει τον ερωμένο προς το κάλλος του σώματος. Όμως, η ευγενής ψυχή μπορεί ν' αναγνωρίσει διαμέσου του αισθησιακού κάλλους την αντανάκλαση του ιδεατού, το οποίο είχε θεωρήσει στην ασώματη ζωή της. Έτσι, ο έρωτας αποδεικνύεται ως η αποφασιστική παρόρμηση για τη μεταβολή εκείνης της επιθυμίας, που στρέφει την ένταση των συναισθημάτων μας προς τη θέαση της αληθινής γνώσης.⁷³

⁷¹ Πλάτων, *Συμπόσιον*, 20b-208b, Συκουτρή Ι.

⁷² Irwin T., *Plato's Ethics*, ch.13, ed. Oxford University Press (1995)

⁷³ Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, κεφ. 7.3

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο έρωτας, εφόσον έχει δυναμικό χαρακτήρα, εκφράζει τον υπερβατικό ιδεαλισμό του Πλάτωνα. Σύμφωνα με την πλατωνική μεταφυσική, στον ιδεατό χώρο δεν υφίσταται η φθορά και η παρακμή. Ο πλατωνικός έρωτας αποτελεί υπέρβαση, δεδομένου του γεγονότος ότι το ιδεατό κάλλος δεν ενέχεται μέσα στην αισθησιακή έλξη, αλλά υπερβαίνει την αίσθηση χωρίς να την καταργεί.⁷⁴ Άρα, η ιδεατότητα υπέρκειται της αισθητότητας, με αποτέλεσμα το σωματικό κάλλος να αποτελεί αντικείμενο του ιδεατού κάλλους. Το αισθησιακό στοιχείο υποβαθμίζεται και υπερβαίνεται από το ιδεατό. Έτσι, ο πλατωνικός έρωτας έγκειται στη δυναμική της υπέρβασης του αισθητού από το νοητό και δεν υφίσταται καμία οντολογική σύγκλιση μεταξύ τους.⁷⁵

Παρ' όλα αυτά, η σεξουαλική εκπλήρωση δεν αποκλείεται σε καμία περίπτωση. Απλώς, ως λειτουργία της αποκλειστικά υλικής φύσης του ανθρώπου, θεωρείται δευτερεύουσας σημασίας. Στο πλαίσιο του πλατωνικού φιλοσοφείν, η αισθητότητα λειτουργεί ως αφορμή για την αναγωγή στην ιδεατότητα και είναι δυνατό να εξελίσσεται παράλληλα μ' αυτή, ώσπου ο ερωτευμένος να παραδεχτεί την ανωτερότητα της πρώτης εις βάρος της δεύτερης. Άλλωστε, πρέπει να θυμόμαστε ότι η αλήθεια για την πλατωνική φιλοσοφία δεν κατοικεί στον προφανή κι αισθητό αλλά στον ουράνιο και ιδεατό κόσμο.⁷⁶

⁷⁴ Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)

⁷⁵ Guthrie W.M.C., *A history of Greek philosophy*, Cambridge (1962)

⁷⁶ Πλάτων, *Φαίδρος*, Δοϊκος Π., εισαγωγή, εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη (2001)

3. Κεφάλαιο 3^ο : Πλάτωνας και αντίπαλες φιλοσοφικές ιδέες και αναλύσεις – θέσεις του Επίκουρου και του Αριστοτέλη

3.1 Ο Επίκουρος και οι φιλοσοφικές του αντιλήψεις

Ο Επίκουρος, διωκόμενος και από την Αθήνα και από τη Σάμο, μέσα σε συνθήκες, οι οποίες λόγω των σύνθετων πολιτικών σχέσεων καθίστανται διαρκώς εχθρικές για τη ζωή και την εν γένει δράση του, περιπλανήθηκε περισσότερο από δέκα χρόνια στην Κολοφώνα, τη Λάμψακο, τη Μυτιλήνη. Το 310 π. Χ. ίδρυσε στη Μυτιλήνη την πρώτη δική του σχολή. Στη συνέχεια, πήγε στη Λάμψακο για να διδάξει και μόλις το έτος 306 επέστρεψε στην Αθήνα. Η πατρίδα του Επίκουρου, η Αθήνα, ήταν ήδη ελεύθερη από την αυταρχική κυβέρνηση του Φαληρέα και πλέον μπορούσε να δεχθεί τα παιδιά της. Ο Επίκουρος αγόρασε ένα κτήμα πλησίον του Διπύλου και ίδρυσε τη δική του σχολή, στην οποία έδωσε το όνομα του. Μέσα σ' αυτήν διήγε όλη του τη ζωή.⁷⁷

Η Σχολή έφθασε σε πραγματική ακμή, διότι οι δραστηριότητες της ανταποκρίνονταν στις ανάγκες εκείνης της εποχής. Η διδασκαλία του Επίκουρου κυριαρχούσε και απλωνόταν συνεχώς την εποχή εκείνη. Ο Κήπος, όπως ονομάστηκε η σχολή του, θεωρείτο μία όαση μέσα στην ερήμωση που επικρατούσε κι ένα ακόμα εφελτήριο για άμυνα κι επίθεση στην ξένη απολυταρχία. Εντός του Κήπου οι μαθητές αποκτούσαν αυτό το οποίο δεν

⁷⁷ Frischer B., *The Sculpted Word: Epicureanism and Philosophical Recruitment in Ancient Greece*, Berkeley, Los Angeles, London, University California Press (1982)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

τους παρείχε η πολιτεία, το ανεξάρτητο δημοκρατικό πνεύμα, την πίστη στον άνθρωπο, την πηγαία συναναστροφή, το υψηλό φρόνημα και τη φιλοσοφική σκέψη, την περιβόητη φιλία στην πιο άρτια μορφή της.⁷⁸ Ο Κήπος κατέστη μία σωστή κοινότητα, μέσα στην οποία τα μέλη της ζούσαν κατά έναν ιδανικό τρόπο, ο οποίος δεν είχε επιτευχθεί ακόμη και κατά την ακμή της δημοκρατίας. Με την οικονομική άνεση, την οποία διέθετε μέσω της ενίσχυσης των φίλων του, ο Επίκουρος κατασκεύασε διδακτήριο και κατοικίες για τους μαθητές και τους εταίρους της Σχολής.

Οι “άμεσοί” μαθητές, δηλαδή αυτοί που αποτέλεσαν την πρώτη επικούρεια κοινότητα, ήταν αρκετοί. Ο Μητρόδωρος και ο Πολύαινος από την Λάμψακο, οι οποίοι υπήρξαν οι πιο στενοί φίλοι και συνεργάτες του Επικούρου, πέθαναν πριν από τον Επίκουρο. Ο Έρμαρχος από τη Μυτιλήνη τον διαδέχθηκε στην διεύθυνση της Σχολής. Οι άνδρες αυτοί, με πρωτοτυπία και σθεναρότητα, τιμήθηκαν ως αρχηγοί, *καθηγεμόνες*.⁷⁹

Ο ίδιος ο Επίκουρος έγραφε: «*Ου βιαστέον την φύσιν αλλά πειστέον*». ⁸⁰ Ήταν αρχηγός, ηγεμών και μόνο αυτός αποκαλούνταν σοφός. Οι τρεις βοηθοί ήταν εραστές της σοφίας, φιλόσοφοι. Ο Κήπος αποτελούνταν από μαθητές, οι οποίοι μπορεί να προέρχονταν από όλα τα φύλα, τις ηλικίες και τα κοινωνικά στρώματα. Δεν ήταν όμως όλοι εσωτερικοί. Οι ενήλικες-εσωτερικοί ονομάζονταν εταίροι-σπουδαστές της φιλοσοφίας. Τα μαθήματα

⁷⁸ Guthrie W.M.C., *A history of Greek philosophy*, Cambridge (1962)

⁷⁹ «και τις επιτομάς την επιστολήν την Επικούρου Μητροδώρου Πολυαίνου Ερμάχου και των γνωρίμων», βλ. H.Usener, όπ.π., p. 95

⁸⁰ Ο Witt περιγράφει με σαφήνεια την οργάνωση, τη λειτουργία και εν γένει την όλη θέση της σχολής την εποχή εκείνη. Witt N. W., *Epicurus and His Philosophy*,) pp. 89-105, Greenwood press, Westport (1954)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

παραδίδονταν στους νεοεισερχόμενους καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας. Όλοι οι οπαδοί του κινήματος ορκίζονταν πίστη στο όνομα του Επίκουρου. Κατά αυτόν τον τρόπο αρχικά στην Αθήνα και κατόπιν σε πολλά κέντρα εκπαιδεύονταν οι μαθητές, οι οποίοι διέδιδαν την επικούρεια διδασκαλία. Επακολούθησε στη διαδοχή των χρόνων ένας αμέτρητος αριθμός φίλων και οπαδών, με αποτέλεσμα ο επικουρισμός να απλωθεί σε όλο το πλάτος του ελληνο-ρωμαϊκού κόσμου.⁸¹

Η ελληνική εκπαίδευση απέκτησε την πλήρη μορφή της στα χρόνια του Επίκουρου και διατηρήθηκε αρκετούς αιώνες. Ο Κήπος, καθώς και οι δύο άλλες μεγάλες φιλοσοφικές σχολές, η Ακαδημία και το Λύκειο, βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις ρητορικές σχολές οι οποίες είχαν τις ρίζες τους στους σοφιστές και κυρίως τον Γοργία. Οι φιλοσοφικές σχολές συνέβαλλαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να χάσουν την αίγλη τους οι ρητορικές σχολές, διότι οι πρώτες παρείχαν ουσιαστικότερη παιδεία. Κατά το αρχικό σχέδιο οι φιλοσοφικές σχολές θεωρούνται σχολές πολιτικής επιστήμης, με κύριο άξονα την δημιουργία πολιτικών ανδρών, όπως προβάλλεται με σαφήνεια στην πλατωνική Ακαδημία.

Στην αρχαιότητα πάρα πολλοί μίλησαν για την *περί Επικούρου παιδείαν*: « Παιδείαν δε πασαν, μακάριε, φευγε τακάτιον εράμενος»⁸². Ο

⁸¹ Ο Κικέρων, που δεν διακρίνεται για τη συμπάθεια του στον Επίκουρο, ομολογεί ότι είναι διάσημος φιλόσοφος, ο οποίος έχει απήχηση όχι μόνο στην Ελλάδα και την Ιταλία, αλλά και σε όλο το βαρβαρικό κόσμο: «*Philosophus nobilis, a quo non solum Graecia et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est*»: Cicero, *De finibus*, όπ.π.,11, 15,49

⁸² Σέξτος Εμπειρικός, , στον Usener, όπ.π., p. 89. Ο δε Αθήναιος σημειώνει: «*μνησθήσομαι του φιλαληθεστάτου Επικούρου, όστις εγκυκλίον παιδείας αμήνητος εν μακάριζε και τους ομοίως αυτω απο φιλοσοφίαν παρερχομένους*», Usener, XIII, όπ.π., p.365, 117

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Σέξτος ο Εμπειρικός γράφει: «Γέγονε δε πολυγραφώτατος ο Επίκουρος, πάντας υπερβαλλόμενος πλήθει βιβλίων. Κύλινδροι μιν γαρ προς τους τριακοσίους πολλοίς γαρ αμαθής Επίκουρος ελέγχεται ουδέ εν ταις κοιναίς ομιλίαις καθαρεύων».⁸³ Ο Επίκουρος δίδασκε ότι η φιλοσοφία απαιτεί αγνό και καθαρό νου και η εγκύκλια μόρφωση αποδομεί το νου. Σπανίως άνθρωπος κατηγορήθηκε τόσο έντονα όσο ο Επίκουρος. Ο ίδιος ήταν παραγωγικότερος συγγραφέας.

Ο Επίκουρος είναι ένας δυνατός συγγραφέας με προσωπικό ύφος και εγκαινιάζει ένα νεωτερικό τρόπο φιλοσοφικής σκέψης, ο οποίος ακολουθεί τη γραμμή εξέλιξης από τον Αναξιμένη ως το Δημόκριτο και από τα *Ακροαματικά* του Αριστοτέλη ως την επιστημονική σκέψη που ακολούθησε. Η σκέψη αυτή εμπλουτίστηκε στο πέρασμα του χρόνου κι έγινε πολύμορφη, δυστυχώς, όμως, έχει απολεσθεί στο μεγαλύτερο μέρος της. Ο βαθύτερος λόγος αυτής της ασυνήθιστης επίθεσης στο πρόσωπο του Επικούρου ήταν πολιτικός και κοινωνικός.⁸⁴

3.2 Η αντιπαράθεση του Επικούρου με τον Πλάτωνα

Στη φιλοσοφική διαμάχη περί έρωτος και φιλίας, ο Επίκουρος εναντιώνεται στον Πλάτωνα και συμπλέει - με τις όποιες διαφορές και επιφυλάξεις - με τον Αριστοτέλη. Η ευδαιμονία δεν υφίσταται στις ιδιαίτερες εκείνες ερωτικές-φιλοσοφικές εκφάνσεις της ένωσης με το θείο, όπου ο έρως

⁸³ Usener, όπ.π. 227a

⁸⁴ Frischer B., *The Sculpted Word: Epicureanism and Philosophical Recruitment in Ancient Greece*, Berkeley, Los Angeles, London, University California Press (1982)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

είναι απαραίτητος, αλλά στη φυσική και συνετή προσπάθεια επίτευξης στόχων πρακτικής σημασίας που επιτυγχάνουν μία σταθερή κατάσταση ήρεμης ζωής, εναρμονισμένης σε σωματικό και πνευματικό επίπεδο.⁸⁵

Ο Επίκουρος δεν επιζητεί μία τέτοια προσωπική σωτηρία μέσω μιας υπερβατικής θείας κοινωνίας, όπως ο Πλάτωνας. Η γενική αντίληψη ήταν ότι καταδίκασε τα αφροδίσια ως κάτι το ενοχλητικό: *«σύντονον όρεξιν αφροδισίων μετά οίστρου και αδημονίας.»*⁸⁶

Η σκοτεινή αυτή ορμή πρέπει να υιοθετηθεί μέσα στα χρηστά ήθη και τις απαιτήσεις της υγιεινής, όπως έγραψε σε μια συμβουλευτική επιστολή: *«Πληροφορήθηκα από σένα πως, εξαιτίας της ανησυχίας του σώματος σου, τακτικά ποθείς το σωματικό συνουσιασμό. Λοιπόν, αν δεν παραβείς τους νόμους, αν δεν καταπατήσεις τα καλά ήθη, αν δε λυπήσεις κανέναν από τους κοντινούς σου, κι αν ούτε το σώμα σου βλάψεις, ούτε περιττές ανάγκες της ζωής σπαταλήσεις, τότε μπορείς να ικανοποιείς τις επιθυμίες σου όπως σ' ευχαριστεί. Είναι, όμως, πολύ δύσκολα εφικτό να μην έρθεις σε αντίθεση με κάποια απ' όλες αυτές τις προϋποθέσεις. Ο σωματικός συνουσιασμός, σίγουρα, ποτέ δεν ωφελεί και ο άνθρωπος πρέπει να είναι ευχαριστημένος όταν δεν τον βλάπτει.»*⁸⁷ Είναι ανάξιο και ανήθικο για ένα σοφό να ρέπει σε παράνομους φιλήδονους έρωτες όπως πολλοί πίστευαν, οι οποίοι αποτελούν

⁸⁵ Επίκουρος, *Κείμενα-Πηγές της επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του ζην*, μτφ. Αβραμίδης Γ., όπ.π. XL

⁸⁶ H. Usener, όπ.π. 483, p. 305

⁸⁷ Επικούρος, *Προσφώνησις*, όπ.π. 51, μτφ. Ψυρούκης Ν.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

μία μόνιμη πηγή παράφορων επιθυμιών και διαταράσσουν την ασφάλεια της νεολαίας.⁸⁸

Αυτή η σοβαρή εκτίμηση της δύναμης του πάθους δίδεται και από το Λουκρήτιο, ο οποίος περιέγραψε τον έρωτα με τραχύτερες φράσεις και εικόνες, οι οποίες ήταν ανάλογες της ρωμαϊκής αντίληψης και πιθανόν των προσωπικών εμπειριών του ποιητή. Ο Λουκρήτιος προβαίνει στην εισαγωγή του θέματος του έρωτα. Κατ' αρχάς, παρουσιάζεται μία φυσιολογική ερμηνεία της σεξουαλικής λειτουργίας, θετική και μηχανιστική, με τις συνήθειες στην αρχαία επιστήμη συγκρίσεις και παρομοιώσεις, ιδιότυπες και λιγότερο πειστικές για τη σημερινή εποχή: *«Διεγείρεται το σπέρμα μας, όπως είπα λίγο πριν, όταν με την ενηλικίωση τα μέλη μας δυναμώσουν. Κάθε πράγμα διεγείρεται και ερεθίζεται από διαφορετικές αιτίες. Όμως, το ανθρώπινο σπέρμα μόνο ανθρώπου δύναμη μπορεί να το κινήσει. Αμέσως μόλις αποσπάται το σπέρμα από όλα τα σημεία όπου εδρεύει μέσα στο σώμα, περνά μέσα από τα μέλη και τις αρθρώσεις και συσσωρεύεται σε συγκεκριμένες περιοχές των νεύρων. Τότε, τα γεννητικά όργανα ερεθισμένα διογκώνονται από το σπέρμα και τους γεννιέται η επιθυμία να ξεθυμάνουν διοχετεύοντας το στο αντικείμενο του σφοδρού πόθου. Το κορμί αποζητά το πρόσωπο που λάβωσε το νου με έρωτα, γιατί ο άνθρωπος γέρνει και σωριάζεται προς τη μεριά όπου είναι τραυματισμένος. Και το αίμα πετάγεται και προσπαθεί να κατοικήσει απ' όπου ήρθε το χτύπημα, και ραντίζει τον εχθρό αν τύχει να είναι εκεί κοντά. Έτσι λοιπόν, όποιος χτυπηθεί από τα βέλη της Αφροδίτης, είτε τα εκτοξεύει κάποιο αγόρι με γυναικεία μέλη, είτε μια γυναίκα που το κορμί της*

⁸⁸ H. Usener, όπ. π. 483, p. 305

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

*ολάκερο αποπνέει έρωτα, σπρώχνεται στο σημείο από όπου του ήρθε το χτύπημα και θέλει να συνουσιαστεί, και το υγρό από το σώμα του να χύσει στο άλλο σώμα. Γιατί ο βουβός του πάθος προμηνύει την ηδονή».*⁸⁹

Η άποψη του Λουκρήτιου, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις του Πλάτωνα εν μέρει, αντικατοπτρίζει την εικόνα της διεφθαρμένης Ρώμης του 1ου π. Χ. αιώνα, η οποία, αφού ενέμετο απάνθρωπα τον πλούτο των λαών, έρεπε συνεχώς προς στον έκλυτο βίο. Αποτελεί παράλληλα την εναντίωση και αγανάκτηση του επικούρειου στοχασμού στο όλο αποκρουστικό θέαμα. Ο Λουκρήτιος, μέσα από τις συνέπειες του πάθους, απευθύνεται στο σοφό άνθρωπο.

Όπως ο ίδιος συνεχίζει: «...και στο μεταξύ ξοδεύονται περιουσίες και μετατρέπονται σε βαβυλωνιακά αρώματα, κι αστράφτουνε στα πόδια της πανέμορφα σανδάλια Σικυώνας, και να 'σαι σίγουρος πως θα φοράει και κάτι μεγάλα σμαράγδια λαμπερά, δεμένα με χρυσάφι, και πως η πολυφορεμένη θαλασσιά εσθήτα της ολοένα και ξεθωριάζει ρουφώντας τον ιδρώτα του έρωτα. Κι η τίμια πατρική περιουσία σπαταλιέται σε τιάρες και σε μίτρες, κι άλλοτε πάλι σε πέπλα και σε υφάσματα από την Άλινδο και την Κω. Συμπόσια ετοιμάζονται και γλέντια με ωραίο διάκοσμο κι άφθονες λιχουδιές, παιγνίδια, ποτά αμέτρητα, αρώματα, γιρλάντες και στεφάνια. Όλα μάταια όμως: μες από την πηγή της ευφορίας, μια πίκρα ξεπροβάλλει και του σφίγγει το λαιμό, κι ας είναι τριγύρω λουλουδιασμένος ο τόπος. Είτε γιατί τον βασανίζουν τύψεις που περνά τη ζωή του άπραγος, χαμένος μες τη διαφθορά, είτε γιατί του πέταξε μια κουβέντα διαφορούμενη η οποία καρφώθηκε στην παθιασμένη του καρδιά και τον καίει

⁸⁹ Λουκρήτιος, όπ.π. IV, 1037-1057, μτφ. Αντωνιάδης- Χαμέτη Ρ.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

σαν φωτιά, είτε γιατί του φάνηκε πώς έριχνε αλλού το βλέμμα της και κοιτάζε άλλον άντρα, και πως στο πρόσωπό της είδε μια υποψία χαμόγελου. Και να σκεφτείς πως τούτα τα κακά τα βρίσκουμε σ' ένα δεσμό ερωτικό που έχει ευοδωθεί. Όμως σ' έναν άτυχο και ανεκπλήρωτο έρωτα τα δεινά είναι αναρίθμητα, και τα βλέπεις και με κλειστά τα μάτια. Γι' αυτό καλύτερα να φυλαχτείς από τα πριν, όπως σου είπα. Το νου σου, μην παρασυρθείς, Αφροδίτη, αφού έχει πέσει θύμα, λέει μιας αγάπης χυδαίας - και δε βλέπει ο δύστυχος τα χάλια τα δικά του: Μια μαυριδερή γίνεται μελίχρους, η άπλυτη βρωμιάρα γίνεται «αστόλιστη», μια οποιαδήποτε γαλανομάτα γίνεται μικρή Παλλάδα, η νευρική και κοκαλιάρα γίνεται δορκάς, η κοντοστούπα σα νάνος «μια από τις Χάριτες», όλο χάρη κι αυτή, η γιγαντόσωμη νταρντάνα γίνεται «εντυπωσιακή» κι τότε τραυλίζει, η μουγγή είναι ντροπαλή. Μια παθιασμένη ανυπόφορη γλωσσοκοπάνα είναι αναμμένος δαυλός, άλλη κοντεύει να τα τινάξει απ' την αδυναμία, και τότε γίνεται η «μικρή ισχνή ερωμένη», πεθαίνει από το βήχα, γίνεται εύθραυστη»⁹⁰. Συνεπώς, το πάθος επιφέρει τον πόνο και την ηδονή στο πέρασμά του. Συγκεκριμένα, απειλεί την ασφάλεια και την γαλήνια κατάσταση, που είναι ο στόχος του σοφού ανθρώπου.⁹¹

Ο Αριστοτέλης ομοίως διαχώρισε καθοριστικά τη φιλία από τον έρωτα, στο μέτρο που υιοθέτησε διαφορετική κοινωνική στάση από τον Πλάτωνα. Απογύμνωσε τη φιλία από κάθε πολιτική απόχρωση και την ενέταξε στις απλές ανθρώπινες σχέσεις. Βέβαια, δεν τη θεωρεί αρετή καθαυτή, αλλά

⁹⁰ Usener H., όπ.π. 483, p. 308

⁹¹ Επκούρος, *Προσφώνησις*, όπ.π. 34 και J. Bollack, *Les Maximes de L' Amitie* στο ACGP, pp. 221-236, Paris (1969)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ωστόσο αποτελεί πρωταρχικό αγαθό για τους ανθρώπους που ενώνει.⁹² Η τέλεια φιλία είναι πολύ σπάνια και προκειμένου να γεννηθεί, όπως ισχυρίζεται ο Αριστοτέλης, χρειάζεται ειδικές συνθήκες και πρέπει να υπάρξει κάποια ισότητα ή αναλογία μεταξύ των φίλων. Με επιφύλαξη οι άνθρωποι δημιουργούν φιλικούς συνεκτικούς δεσμούς, όταν προέρχονται από διαφορετική κοινωνική τάξη. Πραγματική φιλία δεν μπορεί να ευδοκιμήσει μεταξύ ελεύθερου και δούλου. Αλλά και μεταξύ ίσων απαιτούνται κάποιες συγκλίσεις στο χαρακτήρα, τις κλίσεις και τις ιδέες. Ο ίδιος δε θεωρούσε τη φιλία ως υπέρτατο σκοπό. Επεσήμανε όμως ότι η φιλία είναι ευγενής και αναγκαία και καθόρισε τρία είδη φιλίας. Αυτή που βασίζεται στη χρησιμότητα, αυτή που βασίζεται στην ηδονή και αυτή που βασίζεται στην αρετή.⁹³

Ο Επίκουρος ακολουθεί την παράδοση του Αριστοτέλη και ενθυμείται συνεχώς τις αξιώσεις του ίδιου του εαυτού του, καθώς και τις αξιώσεις του άλλου σε μια τέτοια σχέση. Όπως ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι ο άνθρωπος που αξιώνει λιγότερα από αυτά που του αξίζουν δεν είναι μεγαλόψυχος, αλλά υποφέρει από έλλειψη αυτοπεποίθησης και περίσσειας ταπεινότητας, έτσι και ο φιλόσοφος επιμένει στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις του ως πηγές των ευχάριστων στιγμών της φιλίας. Υπό αυτό το πρίσμα ίσως θα πρέπει να σημειωθούν όχι μόνο οι φαινομενικά υπερβολικές εκφράσεις θαυμασμού των μελών της σχολής, αλλά και η εμμονή του Επικούρου στον εορτασμό της

⁹² Αριστοτέλης, *Ρητορική*, μτφρ. Ηλιού Η., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

⁹³ Ross W. D., *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μήτσου Μ., Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα (2001)

εικοστής μέρας κάθε μήνα προς τιμή του ιδίου και του στενού του συνεργάτη Μητρόδωρου.⁹⁴

3.3 Οι θέσεις και οι στάσεις των οπαδών του Επίκουρου σχετικά με την Φιλία και τον Έρωτα - η αντίθεση με τον Πλάτωνα

Για τους Επικούρειους ο κύριος σκοπός της ζωής είναι η εξασφάλιση της πνευματικής γαλήνης, της αταραξίας και της πλήρους ελευθερίας. Όταν διαμορφώνονται φιλίες που διαρκούν, ο άνθρωπος βρίσκεται σε μία γαλήνη, από την οποία όμως δεν αποκλείονται οι διακυμάνσεις της κοινωνικής ζωής, στο πλαίσιο της επικούρειας κοινότητας. Η επικούρεια θεωρία της φιλίας αξίζει την προσοχή του μαθητή, όχι μόνο λόγω της φιλοσοφικής προσπάθειας του Επίκουρου να στηρίξει τη θεωρία της φιλίας σε ένα δόγμα χρησιμοθηρίας, αλλά επιπλέον διότι με την ανάπτυξη της έννοιας της φιλίας, ο Επίκουρος διαφοροποιείται από την πλειοψηφία των κοινωνικών στοχαστών της αρχαιότητας.⁹⁵

Η επικούρεια έννοια της φιλίας έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το πλατωνικό ιδεώδες, το οποίο υποκινείται από το πάθος, με σκοπό την αναπαραγωγή, η οποία μπορεί να αναγνωριστεί από τη λογική στο κοσμικό

⁹⁴ Connor D. K., *The Invulnerable Pleasures of Epicurean Friendship*, στο *Greek, Roman and Byzantine Studies*, No 30, p.165

⁹⁵ Konstan D., *Friendship From Epicures to Philodemus*, στο *M. Giannantoni and M. Gigante, επιμ. L' Epicureismo greco e romano*, p.385, Bibliopolis (1994)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

πεδίο της ιδεώδους κατάστασης. Το ίδιο απέχει από τον Επίκουρο και ο Αριστοτέλης, όταν υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι πλάσμα το οποίο επιζητεί φύσει την κοινωνική ζωή και συνεπώς θα πρέπει να συμμετέχει στις δραστηριότητες του κράτους. Οι Στωικοί κληρονόμησαν αυτές και άλλες παραπλήσιες θέσεις, τις οποίες ο Επίκουρος απορρίπτει συνειδητά και προτείνει μία εναλλακτική θέση για το ευ ζην του ανθρώπου. Η πλειοψηφία των οπαδών του αποδέχθηκαν την εναλλακτική αυτή θέση και λίγοι την απέρριψαν.⁹⁶

Η φιλία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Επίκουρος, παρέχει τη συνεκτική μορφή εκείνου του δεσμού μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίοι αναζητούν τη φυσική τους ευδαιμονία και τη συνακόλουθη με αυτήν αυτονομία. Η φύση της επικούρειας φιλίας στηρίζεται στο επικούρειο σύστημα και εστιάζεται επάνω στα στοιχεία που συνιστούν το ευ ζην.⁹⁷ Η φιλία είναι ένας πόλος πάνω στον οποίο στηρίζονται όλες οι ανθρώπινες σχέσεις. Αποτελεί τον κύριο δεσμό που μετατρέπει μία ομάδα ανθρώπων σε κοινότητα. Αποτελεί εχέγγυο της κοινωνικής και οπωσδήποτε της ηθικής ζωής του ανθρώπου. Ενισχύει σημαντικά την προσπάθεια επίτευξης του *μακαρίως ζην*.⁹⁸ Αυτό έχει ιδιαίτερη ισχύ στον Κήπο, την κοινότητα των φίλων, η οποία είχε ταχθεί υπέρ της επιδίωξης και επίτευξης του ευ ζην μέσω της φιλοσοφίας. Αποτελεί την πιο θεμελιώδη ανθρώπινη σχέση, σχέση ελευθερίας και αναπόσπαστο μέρος του τρόπου ζωής, υπέρ του οποίου συνηγορεί ο Επίκουρος : «*Τι μεγάλο πράγμα*

⁹⁶ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ακόμα και ο Επίκουρος παραδεχόταν πως αυτοί οι οποίοι φύσει δε μπορούν να αντισταθούν στη δόξα, θα πρέπει να εισέρχονται στη δημόσια ζωή: Plutarchus, *Contra Epicuri beatit*, 1097d, στον Usener, *Epicurea*, όπ.π. p.300

⁹⁷ Philodemus, *Volumina Rhetorica*, Vols. II,p.158, ed. Sudhaus,Teubner (1964)

⁹⁸ Philodemus, *Volumina Rhetorica*, Vols. II,p.160, ed. Sudhaus,Teubner (1964)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

*είναι η φιλία, το μαρτυρούν οι παλιοί μύθοι. Μα ενώ αυτοί είναι τόσο πολλοί και παρουσιάζουν τέτοια ποικιλία, μόλις βρίσκει κανείς, όσο μακριά κι αν ανεβεί στα παλαιότερα χρόνια, τρία ζευγάρια φίλους από το Θησέα ως τον Ορέστη. Ο Επίκουρος, αντίθετα, στο μοναδικό του σπίτι, κι αυτό όχι πολύ ευρύχωρο, μάζεψε ολόκληρα κοπάδια φίλους ενωμένους μ' αγάπη και ομόνοια. Το παράδειγμα τα ακολουθούν κι οι σημερινοί επικούρειοι».*⁹⁹

Η ασφάλεια είναι καταρχάς μία απλή φυσική προστασία. Ίσως όμως πιο σημαντικό είναι το ευχάριστο συναίσθημα της ασφάλειας που μπορούν να παρέχουν οι φίλοι. Όπως το θέτει και ο Κικέρωνας¹⁰⁰, το να αποτελεί κανείς αντικείμενο αγάπης είναι ευάρεστο, διότι καθιστά τη ζωή ασφαλέστερη και επιπλέον, ενισχύει την πληρότητα της ηδονής της. Η ορθόδοξη επικούρεια άποψη είναι ότι η ηδονή δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη φιλία. Επομένως, μία ψευδής φιλία, στην οποία μία από τις δύο πλευρές τείνει να προδώσει την άλλη, δεν μπορεί να είναι μία αυθεντική φιλία και κατά συνέπεια δεν μπορεί να επιφέρει ηδονή. Δεν είναι δυνατόν να αποκτηθεί σταθερή και διαρκής ηδονή, εκτός αν ο άνθρωπος αγαπά τους φίλους του στον ίδιο βαθμό που αγαπά τον εαυτό του. Επομένως, ο σοφός άνθρωπος θα νιώσει την ίδια συμπόνια για τις λύπες των φίλων του και την ίδια χαρά για τις χαρές τους, όπως νιώθει για τον εαυτό του. Πάνω απ' όλα οι φίλοι αποτελούν μια πηγή σιγουριάς. Αν τους διέπει αισιοδοξία, έχουν υψηλές προσδοκίες για τις χαρές που θα ακολουθήσουν.

⁹⁹ Cicero, *De Finibus*, όπ.π. I, 20, μτφ. Θεοδωρίδης Χ.

¹⁰⁰ Cicero, *De Finibus*, όπ.π. I, 65, μτφ. Θεοδωρίδης Χ.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Μέσα από τον όρο *φιλία* και την ανάλυσή του, καταδεικνύονται οι διαφορές ανάμεσα στη φιλοσοφία του Πλάτωνα και του Επίκουρου, στο μέτρο που η διχοστασία δεν παραμένει στο αυστηρό πλαίσιο μίας μάχης θέσεων εντός φιλοσοφικών συγγραμμάτων. Και οι δύο στοχεύουν στην αναμόρφωση του ελληνικού τρόπου ζωής μέσα από τη δράση. Ο Επίκουρος, θεμελιώνοντας τη δική του κοινωνία φίλων,¹⁰¹ εναντιώνεται στο κίνημα των οπαδών του Πλάτωνα, το οποίο δεν αποβλέπει στη διάδοση της φιλίας μέσω της πειθούς και του παραδείγματος.

Η φιλία, από την άλλη πλευρά, αυξάνει την ειρηνική διαβίωση και παρέχει την αναγκαία προστασία. Πρέπει να αποφεύγεται οτιδήποτε ενθαρρύνει τον ανταγωνισμό, υπονομεύοντας την καλλιέργεια μόνιμων και σταθερών φιλιών. Το πάθος καταστρέφει την ανθρώπινη ασφάλεια, η δε φιλία θα βοηθήσει στην εξασφάλισή της. Πράγματι, δεν υπάρχει τίποτε που να συνεισφέρει περισσότερο στην μακαριότητα της ζωής του ανθρώπου από τη φιλία.¹⁰² Αυτή, ισχυρίζεται ο Πλάτωνας, περιβάλλει τον κόσμο, καλώντας τον άνθρωπο να αφυπνιστεί σε μια συνειδητοποιημένη κατάσταση ευδαιμονίας. Και αφού η φιλία προκαλεί τέτοια οφέλη σε αυτούς που την απολαμβάνουν, την επιζητούν εξαιτίας των πλεονεκτημάτων που παρέχει. Εν τούτοις, θα λάβει χώρα μόνο αν μία από τις δύο πλευρές λάβει την πρωτοβουλία και προσφέρει πρώτη οφέλη στην άλλη. Αν ανταποδοθούν αυτά τα οφέλη θα ξεκινήσει μία φιλία που θα βοηθήσει να αποκτήσει ο άνθρωπος τη γαλήνη

¹⁰¹ Konstan D., *Friendship From Epicures to Philodemus*, στο M. Giannantoni and M. Gigante, επιμ. *L' Epicureismo greco e romano*, p.387, Bibliopolis (1994)

¹⁰² Farrington B., *Hellenist philosophy*, London, Dyckworth (1974)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

του νου και του σώματος, που αποτελεί την υπέρτατη ηδονή, η οποία με τη σειρά της οδηγεί τον άνθρωπο στην τελείωση του, *την ελευθερία του*.

3.4 Η Φιλία κατά τον Αριστοτέλη

Ο Επίκουρος αναφέρει ότι ο άνθρωπος, κάτω από ορισμένες συνθήκες, επιβάλλεται να πεθαίνει για το φίλο του και ότι η αξία της ζωής δεν προσδιορίζεται από τη διάρκεια, αλλά από την ποιότητα της. Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης γράφει : *«Είναι επίσης αλήθεια για τον σπουδαίο άνθρωπο ότι πολλές πράξεις του αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση των φίλων του, ...κι αν υπάρξει ανάγκη θυσιάζει και τη ζωή του για χάρη τους...θα προτιμήσει να αισθανθεί μια δυνατή χαρά για λίγο παρά μια μικρή για πολύ καιρό»*.¹⁰³ Υπογραμμίζει επίσης τη σημασία της φιλίας για το σκοπό της συμβίωσης. Το επιχείρημα συνεπικουρεί με την αυξανόμενη ανάγκη της εποχής εκείνης για εσωτερική ζωή. Ο ίδιος αναφέρει: *«...και η ζωή ορίζεται όταν πρόκειται για ζώα, ως ικανότητα αίσθησης, προκειμένου όμως για ανθρώπους, ως ικανότητα αίσθησης και νόησης. Η ικανότητα ωστόσο ανάγεται στην ενέργεια και το στοιχείο που επικρατεί βρίσκεται στην ενέργεια. Φαίνεται, δηλαδή, ότι η ζωή είναι κυρίως αίσθηση και νόηση. Αλλά η ζωή είναι καθαυτή καλό και ευχάριστο πράγμα, επειδή είναι προσδιορισμένη και το προσδιορισμένο είναι φυσική ιδιότητα του καλού. Και το φυσικό καλό είναι καλό επίσης και για τον καλό άνθρωπο.. Γι' αυτό φαίνεται ότι είναι ευχάριστο σε όλους τους*

¹⁰³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, όπ.π., τόμος 3, 1323a

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ανθρώπους...οπότε η ζωή αξίζει να προτιμάται και ιδίως από τους ενάρετους ανθρώπους, αφού γι αυτούς το να είναι κανείς στη ζωή είναι πράγμα καλό και ευχάριστο, διότι έχοντας συναίσθηση του καθατού αγαθού, ευχαριστιούνται, κι αν ο σπουδαίος άνθρωπος, όπως συμπεριφέρεται στον εαυτό του, έτσι συμπεριφέρεται και στους φίλους του, διότι ο φίλος είναι άλλος εαυτός, τότε όπως ο καθένας να ζει ο ίδιος, με τον ίδιο ή με ένα παραπλήσιο τόπο επιθυμεί να ζει και ο φίλος του. Αλλά, όπως ειπώθηκε, το να είναι κανείς στη ζωή είναι επιθυμητό στον καλό άνθρωπο, επειδή έχει συναίσθηση ότι ο ίδιος είναι καλός και η συναίσθηση αυτού του είδους του είναι καθατή ευχάριστη. Συνεπώς ο ενάρετος άνθρωπος πρέπει να έχει συναίσθηση ότι ζει και ο φίλος του κι αυτό επιτυγχάνεται μόνο από τη συμβίωση και την επικοινωνία με λόγια και σκέψη, διότι αυτό σημαίνει συμβίωση προκειμένου για τους ανθρώπους κι όχι, όπως λέμε προκειμένου για τα ζώα, ότι βόσκουν στον ίδιο τόπο».¹⁰⁴

Υπάρχει κίνδυνος να χαθεί η προκειμένη συλλογιστική της μελέτης, αν υιοθετηθεί η άποψη ότι υπάρχει πλήρης συμπόρευση του Επίκουρου με τον Αριστοτέλη στο θέμα της φιλίας. Η φιλία για τον Αριστοτέλη αποτελούσε εφαλτήριο για την είσοδο του πολίτη στην πολιτική ζωή, ενώ για τους επικούρειους η φιλία προσανατολιζόταν πιο πέρα από την πολιτική πράξη, επρόκειτο για πράξη ελευθερίας, όπως ειπώθηκε παραπάνω. Και τούτο, όχι γιατί ο Επίκουρος είχε μία αρνητική στάση απέναντι στις δημόσιες υποθέσεις, αλλά γιατί η πόλις είχε απολέσει την δημοκρατική της υπόσταση, λόγω της πολιτικής αλλοτρίωσης του πολίτη.

¹⁰⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, όπ.π., τόμος 3, 1323a

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο Φιλόδημος γράφει: «Αν κάποιος θα ήθελε να ψάξει να βρει ποιο είναι το πιο καταστροφικό (πράγμα) για τη φιλία και ποιο απεργάζεται την έχθρα, θα βρει ότι αυτό είναι το πολίτευμα εξ αιτίας του φθόνου που διακατέχει αυτούς που επιδιώκουν τα έπαθλα της και την αντιζηλία, η οποία προκαλείται μεταξύ των αντιπάλων.

Δείτε τη διαφορετικότητα των απόψεων σε αυτούς που εισηγούνται νέο νόμο και τον αγώνα των διαφόρων τάξεων που γίνεται όχι μόνο για τα άτομα αλλά κι όλο τον κόσμο». ¹⁰⁵

¹⁰⁵ Philodemus, *Volumina Rhetorica*, Vols. II, ed. S. Sudhaus (Teubner:1964), 158-59.

4. Κεφάλαιο 4^ο : Σχέσεις Φιλίας – Δικαίου και Ηθικής Στον Πλάτωνα

4.1 Σχέσεις πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας κατά τον Πλάτωνα

Κατά τον Πλάτωνα, ο χώρος της *πολιτικής φιλοσοφίας* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για το λόγο ότι εμπεριέχει τις έννοιες της νομοθετικής πολιτικής και εξουσίας, αλλά και τον τρόπο άσκησης τους. Το θέμα αυτό εμπλέκεται άμεσα με την εξέταση της κρατικής εξουσίας γενικότερα, αλλά και ειδικότερα με την αυθεντία που θα πρέπει αυτή να διαθέτει, έτσι ώστε να διασφαλίζει την συμμόρφωση των πολιτών στις διάφορες αποφάσεις της.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξεταστεί αν η συμμόρφωση - όποια και αν είναι τα κίνητρα των πολιτών, ακόμα και αυτά του εξαναγκασμού - αρκεί. Σε αυτή την περίπτωση, η κεντρική έννοια που εξετάζεται είναι η *πολιτική νομιμοποίηση* και το ζητούμενο είναι οι προϋποθέσεις εκείνες, με τις οποίες εξασφαλίζεται η έννοια αυτή σε μια δημοκρατικά ευνομούμενη πολιτεία.¹⁰⁶ Πολλοί μελετητές κατά καιρούς έχουν αναρωτηθεί, αν τελικά η έννοια της πολιτικής νομιμοποίησης έχει κάποια σημασία για την νομοθετική πολιτική ή για τη λήψη αποφάσεων. Υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος ηθικός λόγος και αντίστοιχο ηθικό καθήκον συμμόρφωσης στις διάφορες αποφάσεις, αφού η άσκηση της πολιτικής εξουσίας έχει νομιμοποιηθεί;¹⁰⁷

¹⁰⁶ Σούρλας Π.Κ., *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδόσεις Σακουλά Αντ. Ν. (2000)

¹⁰⁷ Σούρλας Π.Κ., *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδόσεις Σακουλά Αντ. Ν. (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Από την άλλη μεριά, υπάρχει και η *ηθική φιλοσοφία*, η οποία ενδιαφέρει τους μελετητές ως προς την σημασία ύπαρξης και διαμόρφωσης των σχέσεων μεταξύ των πολιτών. Αυτό που ενδιαφέρει ουσιαστικά είναι οι ηθικές διαφωνίες «*επί εντελώς καίριων θεμάτων της ατομικής και συλλογικής ζωής των πολιτών*»¹⁰⁸, αλλά και των διαφόρων επιπτώσεων, που αυτές θα είχαν στον τρόπο δημοκρατικής θέσπισης των νόμων αλλά και στην εφαρμογή αυτών. Πολλές φορές οι μελετητές έχουν αναρωτηθεί, αν ολόκληρο το φάσμα των προβλημάτων που σχετίζονται με την ηθική έχουν το ίδιο βάρος για την νομοθεσία και το δίκαιο ή αν απαιτούνται συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις.

Ο Πλάτωνας πιστεύει πως η ηθική και πολιτική φιλοσοφία δεν είναι ανεξάρτητη η μια από την άλλη και συνδέονται σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο μπορεί να εφαρμοστεί την στιγμή, κατά την οποία ο χώρος της ηθικής δεν φαίνεται να είναι απόλυτα συγκροτημένος και οι ηθικές διαφωνίες τείνουν να έχουν μεγαλύτερο βάρος και σημασία. Επίσης θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρότερα υπόψη οι διαφοροποιήσεις αυτές, όταν το ζητούμενο είναι οι ατομικές και συλλογικές αξίες της ζωής. Η σημασία αυτών των αξιών είναι η επιδίωξη αλλά και η εύρεση κανόνων της δίκαιης διαμόρφωσης της κοινωνικής συνύπαρξης αλλά και της συμπεριφοράς των πολιτών εντός μιας κοινωνίας.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Σούρλας Π.Κ., *Μια εισαγωγή στην επιστήμη*, εκδόσεις Σακουλά Αντ. Ν. (1995)

¹⁰⁹ plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/

4.2 Η σύλληψη της έννοιας του δικαίου

Η πρώτη σύλληψη της ιδέας του Δικαίου ανάγεται στους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και ιδιαίτερα στους σοφιστές του 6ου - 5ου αιώνα π. Χ., ειδικότερα στην προσπάθειά τους μέσα από ατέλειωτες συζητήσεις να προσδιορίσουν τη φύση της τάξης που θα πρέπει να διέπει τις σχέσεις των πόλεων-κρατών. Τότε αναπτύχθηκε η διάκριση μεταξύ φύσης, ως έννοια δικαίου σοφή και αιώνια, και νόμου, ως έννοια αυθαίρετη, προϊόν σκοπιμότητας. Επίσης, πολλοί σοφιστές επικαλούνταν το φυσικό δίκαιο ως τη δύναμη που διέπει την εξέλιξη των φυσικών φαινομένων. Σύμφωνα με την τελευταία αυτή προσέγγιση, θεωρούσαν πως ο άνθρωπος μπορούσε με τη λογική και τη βούλησή του να διακρίνει πλέον το αγαθό και το κακό και να αποφασίσει τη κατεύθυνση που θα ακολουθήσει.¹¹⁰

Τον 3ο αιώνα π.Χ. οι Στωικοί φιλόσοφοι εισήγαγαν στην έννοια του φυσικού δικαίου την έννοια της ισότητας και λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της λογικής, όπως είχε αναπτυχθεί από τους προηγούμενους, κατέληξαν στην άποψη ότι ο φυσικός νόμος είναι κατάσταση αρμονίας, που διέπεται από τη λογική.¹¹¹

Ο Σωκράτης, στην αναζήτηση αυτών των μηχανισμών, πρόβαλε την έννοια της γνώσης, των απαραίτητων εννοιών π.χ. της δικαιοσύνης, της τόλμης. Ο Πλάτων χαρακτήρισε τις αναζητούμενες ιδέες του Σωκράτη ως αιώνιες και αμετάβλητες οντότητες που υφίστανται ανεξάρτητα των ανθρωπίνων πράξεων, επιβάλλοντας έτσι την ιδέα της *φρόνησης*.¹¹²

¹¹⁰ plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/

¹¹¹ plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/

¹¹² www.scribd.com/doc/5384821/-

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

την διατηρήσει αμείωτη; »¹¹³

Στο μέτρο που αυτό το θεωρητικό οικοδόμημα του φιλοσόφου αφήνει περιθώρια και για άλλες ερμηνευτικές εκδοχές, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το κέντρο βάρους εντοπίζεται περισσότερο στη σφαίρα της ατομικής αρετής, παρά στη σφαίρα της συλλογικής αρετής. Αυτό που προέχει είναι η ατομική δικαιοσύνη και υπάρχει ένα πρωτείο της ηθικής έναντι της πολιτικής.

Το δίκαιο και το άδικο θεωρούνται ως διαθέσεις της ψυχής. Πρόκειται κατ' ουσία για μία απεικόνιση του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου και της ψυχής του.¹¹⁴ Στην *Πολιτεία*, ο Πλάτων εκθέτει ένα σύστημα αρετών, δείχνοντας ότι κάθε μέρος της ψυχής έχει να εκπληρώσει ένα ορισμένο έργο και με τον τρόπο αυτό να φτάσει στην τελειότητα: το νοητικό μέρος στη σοφία, το θυμοειδές στην ανδρεία, το επιθυμητικό στην αυτοκυριαρχία (σωφροσύνη).¹¹⁵ Ως συνολική αρετή της ψυχής πρέπει να προστεθεί η σωστή σχέση ανάμεσα σ' αυτά τα μέρη, η τέλεια δικαιοσύνη.

¹¹³ Πλάτων, *Πολιτεία*, βιβλ.Α, 351a-d/352a, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹¹⁴ Το δύσκολο ερώτημα κατά τον πλατωνικό Σωκράτη είναι αν τα τρία είδη, στα οποία διακλαδίζεται η ατομική ψυχή (λογιστικό, θυμοειδές, επιθυμητικό) έχουν κοινή προέλευση ή ανάγονται σε διαφορετικές πηγές. Αυτό το σχήμα ενότητας-πολλαπλότητας καθίσταται κρίσιμο για το επιχείρημα της Πολιτείας, στο βαθμό που συνδέεται άμεσα με την παραλληλία ψυχής-πόλης. Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι καθένα από αυτά τα τρία είδη ριζώνει και σε ένα διαφορετικό κομμάτι της ψυχής, η οποία κατά λογική αλληλουχία, αποτελείται από τρία μέρη. Βλ. plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/

¹¹⁵ *Plato Dictionary*, edited by Morris Stockhammer, New Jersey, 1965

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Το ηθικό ιδεώδες της πλατωνικής φιλοσοφίας δεν έγκειται στην αρετή και την ευτυχία του ατόμου αλλά στην ηθική τελειότητα του γένους. Εκείνο που προέχει είναι η οργανική σύνδεση των ατόμων μέσα στο κράτος.¹¹⁶

Στο ιδανικό σχεδίασμα του κράτους υπάρχουν τρεις συμπαγείς ομάδες προσώπων: οι *φύλακες*, δηλαδή οι άρχοντες που κυβερνούν, οι *επίκουροι*, οι οποίοι αγαπούν τις τιμές και συμπαραστέκονται στους φύλακες στο έργο της σωτηρίας της πόλης από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς και οι *δημιουργοί*, δηλαδή το πλήθος των αγροτών, των τεχνιτών και των εμπόρων που εξασφαλίζουν την υλική υπόσταση της πόλης.¹¹⁷ Στο κράτος αυτό

η δικαιοσύνη εντοπίζεται στο γεγονός ότι καθεμιά από τις τρεις διαφορετικές ομάδες πράττει τα δικά της έργα: « *ἢ τοῦ οἰκείου τε καί ἑαυτοῦ ἕξις τε καί πρᾶξις δικαιοσύνη ἄν ὁμολογοῖτο*». ¹¹⁸

Η ατομική ψυχή, επίσης, απαρτίζεται από τρία διαφορετικά στοιχεία: το *επιθυμητικόν*, το *θυμοειδές* και το *λογιστικόν*: «*καθάπερ ἐν τῇ πόλει συνέιχεν αὐτήν τρία ὄντα γένη, χρηματιστικόν, ἐπικουρητικόν, βουλευτικόν*». ¹¹⁹ Στην ψυχή, η δικαιοσύνη συνίσταται στο ότι καθένα από αυτά τα τρία μέρη πράττει το δικό του ρόλο, χωρίς να υπεισέρχεται στην περιοχή των δύο άλλων. Από αυτό το γεγονός συνάγεται ότι η ουσία της δικαιοσύνης δεν εντοπίζεται στην διυποκειμενική σφαίρα και σε εξωτερικές πράξεις, αλλά αποτελεί εσωτερική

¹¹⁶ Windelband W. - Heimsoeth H., *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, α' τόμος, σσ. 146-7, μτφ. Σκουτερόπουλος Ν.Μ., ΜΙΕΤ (2001)

¹¹⁷ *Plato Dictionary*, edited by Morris Stockhammer, New Jersey, 1965

¹¹⁸ Πλάτων, *Πολιτεία*, βιβλ.Α, 433e 12, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹¹⁹ Πλάτων, *Πολιτεία*, βιβλ.Α, 440e 10, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

κατάσταση και διάθεση του υποκειμένου, τόσο του συλλογικού (*πόλις*) όσο και του ατομικού (*ψυχή*).¹²⁰

Ο Πλάτων πιστεύει ότι η ψυχολογική αρμονία μπορεί να επιτευχθεί, μόνο αν η λογική κυριαρχήσει στην ψυχή.¹²¹ Πρόκειται για ένα είδος πολιτικού αγώνα ανάμεσα στα μέρη της ψυχής. Η λογική κυβερνά, γιατί είναι το ισχυρότερο στοιχείο. Τα τρία στοιχεία βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση, διαμάχη ή συμμαχία.¹²² Τα άτομα που δεν κυριαρχούνται από τον ορθό λόγο βρίσκονται πάντοτε στο έλεος των επιθυμιών τους. Η πειθαρχία που χρειάζεται ένα πρόσωπο για να οικοδομήσει τη ζωή του προς την ικανοποίηση των στόχων του (ανεξάρτητα από την ποιότητα αυτών των στόχων), απαιτεί ένα είδος λογικής.¹²³ Επομένως, η λογική αποτελεί μια σημαντική λειτουργία που ανήκει σε όλους τους ανθρώπινους τύπους, δηλαδή και στις τρεις κοινωνικές τάξεις του ιδανικού κράτους.¹²⁴

Στην *Πολιτεία* όμως, ο πλατωνικός Σωκράτης επιχειρεί να δώσει δεσμευτικές απαντήσεις, αποφεύγοντας να διατυπώσει ρυθμιστικούς κανόνες του βίου. Προσπαθεί να προσδιορίσει τη φύση και την ουσία τόσο της δικαιοσύνης, όσο και της αδικίας, συγκρίνοντας στην πορεία τα επακόλουθα της μιας και της άλλης στον ατομικό και το συλλογικό βίο. Άλλωστε, οι πόλεις δεν συγκροτούνται από ξύλα ή πέτρες, αλλά «*εκ των ηθων των εν ταις*

¹²⁰ <http://www.nea-acropoli-heraklio.gr/include/pdf.php?l=1&p=236>

¹²¹ Bruno Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*, σσ. 248-256 μτφ. Ιακώβ Δανιήλ, ΜΙΕΤ (1997)

¹²² Πλάτων, *Πολιτεία*, σσ. 9-23, μτφ. Σκουτερόπουλος Ν.Μ., Πόλις (2003)

¹²³ Klosko George, *The development of Plato's Political Theory*, σσ. 65-75., N.York, London (1986)

¹²⁴ Klosko G., *όπ.π.* σ. 90

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

πόλεσι»¹²⁵ και διέπονται από τις ίδιες αρχές, οι οποίες διέπουν και την ατομική ψυχή.¹²⁶

Ειδικότερα, ο φιλόσοφος παρατηρεί ότι ο δίκαιος άνθρωπος θα είναι όμοιος, όσον αφορά την ποιότητα της δικαιοσύνης, με τη δίκαιη πόλη στην οποία θα ζει και δεν θα διαφέρει σε τίποτε από αυτήν.¹²⁷ Τα ίδια ηθικά γνωρίσματα, που απαντούν στην πόλη, βρίσκονται και στο εσωτερικό του καθενός από εμάς. Δε θα μπορούσαν να προέλθουν από άλλη πηγή, πέραν της ατομικής ψυχής: *«ού γαρ άλλοθεν εκείσε αφίεται»*.¹²⁸

Επομένως, αν η πόλη είναι δίκαιη, αυτό συμβαίνει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι κάτοικοί της είναι δίκαια πρόσωπα. Μόνο η δική τους δικαιοσύνη μπορεί να κάνει και την πόλη δίκαιη. Βλέπουμε λοιπόν τον Σωκράτη να αναζητά τα θεμέλια των δομικών και λειτουργικών γνωρισμάτων του μεγάλου κοινωνικοπολιτικού μορφώματος της πόλης στα μικρά γράμματα της ψυχής του ατόμου.¹²⁹

Κατόπιν, ο φιλόσοφος θέτει ένα ερώτημα σχετικά με το αν τα τρία είδη, στα οποία διαχωρίζεται η ανθρώπινη συμπεριφορά, έχουν κοινή προέλευση ή ανάγονται σε διαφορετικές πηγές: *«ει τω αυτώ τούτων έκαστα πράττομεν η τρισίν ούσιν άλλο άλλω»*.¹³⁰ Αναρωτιέται, δηλαδή, αν άλλη είναι η δύναμη της ψυχής με την οποία μαθαίνουμε, άλλη εκείνη με την οποία οργιζόμαστε και άλλη εκείνη που γεννά την επιθυμία της τροφής, του έρωτα και γενικά των ηδονών ή αν με την ψυχή ως όλον προβαίνουμε στις συγκεκριμένες

¹²⁵ Πλάτων, *Πολιτεία*, 544d, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹²⁶ Πλάτων, *Πολιτεία*, 544d-546e, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹²⁷ Πλάτων, *Πολιτεία*, 436a 8-9, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹²⁸ Πλάτων, *Πολιτεία*, 435e, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹²⁹ <http://www.nea-acropoli-heraklio.gr/include/pdf.php?l=1&p=236>

¹³⁰ Πλάτων, *Πολιτεία*, 436a 8-9, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

πράξεις.¹³¹ Τα διάφορα είδη συνθετότητας, που εντοπίζονται στην ανθρώπινη συμπεριφορά, δεν μπορούν να εξηγηθούν επαρκώς, παρά μόνο αν δεχτούμε ότι ο ίδιος ο άνθρωπος είναι κάτι σύνθετο ή ότι οι πράξεις του δεν προέρχονται από μία αποκλειστικά πηγή κινήτρων, αλλά από περισσότερες.

Το καθένα από αυτά τα τρία είδη συμπεριφοράς ριζώνει, κατά τον Σωκράτη, και σε ένα διαφορετικό κομμάτι της ψυχής, η οποία κατά συνέπεια αποτελείται από τρία μέρη που και αυτά με τη σειρά τους αντιστοιχούν στις τρεις τάξεις του ιδανικού κράτους.¹³² Πρόκειται για το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό μέρος της ψυχής.¹³³ Όσον αφορά τα τρία μέρη της ψυχής, όλα τους διαθέτουν επαρκή γνωστική ικανότητα, ώστε το ένα να αναγνωρίζει το ρόλο του άλλου, την κυριαρχία δηλαδή του λογιστικού επί των άλλων δύο μερών και την υποταγή του θυμοειδούς και του επιθυμητικού στο λογιστικό, έτσι ώστε να αναπτύσσουν φιλικές και αρμονικές σχέσεις μεταξύ τους. Υπάρχει, ωστόσο, το ενδεχόμενο να αλληλοσυγκρουστούν, προκαλώντας εμφύλιο πόλεμο εντός της ψυχής. Αυτό συμβαίνει, επειδή το επιθυμητικό, το οποίο καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη έκταση της ψυχής και είναι εκ φύσεως το πιο ακόρεστο, ίσως προσπαθήσει να σφετεριστεί κάποιο ρόλο που δεν είναι δικός του.¹³⁴

Με τη συνεργασία όμως του λογιστικού και του θυμοειδούς, καθώς και με τη σωστή ανατροφή που θα λάβουν, θα τιθασεύσουν το επιθυμητικό μέρος και

¹³¹ Irwin Terence, *Plato's Ethics*, ch.13, Oxford University Press (2003-2007)

¹³² Στο 9ο βιβλίο (581a-b) το θυμοειδές παρουσιάζεται ως το μέρος της ψυχής που αγαπά τη νίκη και τις τιμές (*φιλόνηκον, φιλότιμον*, 581b). Από εδώ καταλαβαίνουμε πόσο δύσκολο είναι να χαρακτηρίσουμε αυτό το μέρος με τέτοιο τρόπο, ώστε να δηλώνει μια ενιαία πηγή κινήτρων.

¹³³ *Plato Dictionary*, New Jersey, edited by Morris Stockhammer, 1965

¹³⁴ Οι σωματικές, ωστόσο, επιθυμίες αποτελούν απλώς παράδειγμα του είδους της επιθυμίας που είχε στο νου του ο Πλάτων αλλά όχι και τις μοναδικές. Στο 581a 6-7 το επιθυμητικό αποκαλείται *φιλοχρήματον και φιλοκερδές*. Το χρήμα εμφανίζεται εδώ διότι αποτελεί τον καλύτερο τρόπο πραγμάτωσης των τέρψεων κάποιου ανθρώπου. Επίσης, στο 571c-572b αναφέρεται ότι το επιθυμητικόν είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία ονείρων σχετικών με την εκπλήρωση επιθυμιών για να νιώθει το ίδιο ευχάριστα, την ώρα που τα άλλα δύο μέρη κοιμούνται αμέριμνα.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

έτσι θα επανέλθει στην ψυχή η γαλήνη και η αρμονία. Ο άνθρωπος λοιπόν είναι δίκαιος, μόνο αν το κάθε μέρος της ψυχής του ενεργεί ενάρετα και όπως αρμόζει: αν το λογιστικό κατέχει την κυρίαρχη θέση, αν το θυμοειδές υπερασπίζεται το λογιστικό ως προς τα κίνητρα και αν το επιθυμητικό συναινεί στο να ελέγχεται από τα άλλα δύο μέρη, απορρίπτοντας κάθε δική του αξίωση. Υπό αυτή την έννοια, *η δικαιοσύνη είναι μια ιδιαίτερη πνευματική κατάσταση που διασφαλίζει την αρμονία της ψυχής του πράττοντος.*¹³⁵

Επομένως, η πλατωνική δικαιοσύνη εμφανίζεται από εδώ και στο εξής, όχι ως ζήτημα εξωτερικής συμπεριφοράς έναντι των άλλων, αλλά ως μια κατάσταση που διασφαλίζει την εσωτερική τάξη και αρμονία της ψυχής. Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται η πραγμάτευσή σχετικά με την πλατωνική διδασκαλία περί δικαιοσύνης, η οποία διακρίνεται σε κοινωνική και ατομική.¹³⁶ Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι ο Πλάτων, παρόλο που αρχίζει τη διερεύνηση της ουσίας της δικαιοσύνης από το ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής κοινότητας, στο μέτρο που εκεί είναι πιο εύκολος ο εντοπισμός της, εντούτοις δίνει το προβάδισμα στον ψυχολογικό/ατομικό ορισμό της δικαιοσύνης.

¹³⁵ Βλ. Annas J., ό.π. σελ. 164, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, μτφ. Γραμμένου Χ., Εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα(2006)

¹³⁶ O J. Mabbott [βλ. *Is Plato's Republic Utilitarian?*, στο *Mind* 46, σελ. 474] υποστηρίζει ότι ο Πλάτων δεν αναφέρεται στις ίδιες τις δίκαιες πράξεις, αλλά εννοεί μια ψυχική κατάσταση που εκδηλώνεται με αυτές.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ηθικής αυτής, αποτελεί η αξιολόγηση του ίδιου του ανθρώπου ως προς τον εαυτό του, καθώς και η ηθική αποτίμηση των αποφάσεων αλλά και των πράξεών του. Η αρχαία φιλοσοφία δεν διαχωρίζει την έννοια της ηθικής από εκείνη της πολιτικής φιλοσοφίας.¹³⁷

Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από μια σειρά θεωρήσεων της αξίας της ζωής και για το αν πρέπει ή αν αξίζει να ζει κάποιος με αρετή μέσα στην πολιτική κοινότητα. Επίσης, για το αν θα πρέπει να συμμορφώνεται κάποιος με τις κοινές αποφάσεις που λαμβάνονται εντός μιας κοινωνίας, οι οποίες θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από στοιχεία γενικού ή κοινού αγαθού. Για το λόγο αυτό θα πρέπει οι αποφάσεις αυτές να λαμβάνονται στο ευρύτερο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος, το οποίο θα αναδεικνύει ως χαρισματικούς ηγέτες τους πιο ικανούς από τους πολίτες.

Σύμφωνα με την πλατωνική θεωρία για τα μέρη της ψυχής ως ρεύματα επιθυμιών¹³⁸, υπάρχει ένα σημαντικό στοιχείο ενότητας που υπογραμμίζει την τριμερή διάκριση. Κάθε στοιχείο της ψυχής, κάθε διαφορετική επιθυμία, αποτελεί μέρος της μιας ψυχής. Πρόκειται για εκδηλώσεις μιας μοναδικής φυσικής δύναμης, μιας ενέργειας, που ονομάζεται Έρως, η οποία κατευθύνεται μέσα από αποκλίνοντα κανάλια σε διαφορετικά αντικείμενα. Αυτή η ανοδική πορεία οδηγεί στη θέαση της Ιδέας του Αγαθού. Διαχωρίζει τη γνώση από τον κόσμο των αισθήσεων και θεωρεί ότι η τελική γνώση μπορεί να αποκτηθεί μόνο με την καθαρή σκέψη, ως ένα ξέσπασμα ξαφνικής

¹³⁷ plato.stanford.edu/entries/justice-virtue/

¹³⁸ Irwin Terence, *Plato's Ethics*, ch.13, Oxford University Press (2003-2007)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

αποκάλυψης.¹³⁹ Η ιδέα του Αγαθού βρίσκεται πάνω από όλες τις ιδέες. Το Αγαθό είναι υπεύθυνο για το ίδιο το *είναι* του αισθητού κόσμου και συγχρόνως είναι ανώτερο και επέκεινα του *είναι* σε αξία και ισχύ. Το *είναι* συγκροτείται και συνέχεται από το Αγαθόν, το οποίο αποτελεί τον όρο, ο οποίος το υπερβαίνει. Είναι το τέλος προς το οποίο κατευθύνεται ο κόσμος και συγχρόνως είναι η αιτία της γνώσης και της αλήθειας.¹⁴⁰

Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται να συγκλίνουν και τα συναφή με την ιδέα του Αγαθού, από την οποία εμφορείται η πλατωνική σκέψη. Το Αγαθό περιγράφεται ως κάτι πέρα από την ουσία και το *είναι*: «*ουκ ουσίας όντος του αγαθου, αλλ' έτι επέκεινα της ουσίας πρεσβεία και δυνάμει υπερέχοντος*».¹⁴¹ Πρόκειται για την απόλυτη οντολογική αρχή που συγκρατεί τον κόσμο με όλα τα περιεχόμενά του και δίνει υπόσταση σε κάθε άλλο, κάνοντας το να είναι αυτό που είναι. Η έννοια του Αγαθού είναι η ανώτερη από όλες τις ιδέες και αποτελεί ανεξάρτητη πηγή δημιουργίας. Ο άνθρωπος οφείλει να κάνει προσπάθειες να το φτάσει, διότι από αυτό πηγάζουν η αρμονία και η ευδαιμονία. Όπως ο ήλιος με το φως του φωτίζει τα αντικείμενα, έτσι το Αγαθό με την αλήθεια του γνωρίζει τις ιδέες. Αποτελεί τη δημιουργό αιτία των όσων υπάρχουν και ταυτόχρονα τον σκοπό τους. Ως τελικός σκοπός της γνώσης, θεάται την ύπαρξή της, στο βαθμό που συλλαμβάνει όσα υπάρχουν ως ένα αρμονικό και τακτοποιημένο σύνολο. Η θέαση του Αγαθού γίνεται μέσω της νόησης.¹⁴²

¹³⁹ <http://www.nea-acropoli- www.nea-acropoli-heraklio.gr/include/pdf.php?l=1&p=236>

¹⁴⁰ Πλάτων, *Συμπόσιον*, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)

¹⁴¹ Πλάτων, *Πολιτεία*, 509b 8-10, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

¹⁴² Πλάτων, *Πολιτεία*, εισαγωγή, Σκουτερόπουλος Ν. Μ., εκδόσεις Πόλις (2002)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο κόσμος χωρίζεται σε μία υλική και μία ιδεατή σφαίρα ύπαρξης. Αυτό γίνεται με την εισαγωγή της θεωρίας των ιδεών, οι οποίες κατά τον Πλάτωνα είναι τα αιώνια αρχέτυπα των αισθητών, υλικών πραγμάτων, υπερβατικά καλούπια, τα οποία γίνονται αντιληπτά μόνο με τη λογική και όχι με τις αισθήσεις. Τα αισθητά αντικείμενα τα θεωρεί κατώτερα, υλικά και φθαρτά είδωλα των ιδεών, οι οποίες τα μορφοποιούν. Ο Πλάτων αναγνωρίζει δύο διαφορετικούς κόσμους, τον αισθητό, ο οποίος διαρκώς μεταβάλλεται και βρίσκεται σε ασταμάτητη ροή, και τον νοητό κόσμο, τον αναλλοίωτο, δηλαδή τις ιδέες, οι οποίες υπάρχουν σε τόπο επουράνιο. Αυτές είναι τα αρχέτυπα του ορατού κόσμου, τα αιώνια πρότυπα και υποδείγματα τα οποία συντηρούν τη μορφή των υποκειμένων υλικών σωμάτων.

Η λογική αντίφαση και η παραδοξότητα της πλατωνικής ερωτικής φιλοσοφίας έγκειται στο γεγονός ότι χωρίς το σώμα και την αίσθηση, δεν υφίσταται άνοδος προς τα αρχέτυπα. Για να φτάσει κάποιος στη θέαση των αιώνιων μορφών και να μετέχει της ουσίας, η οποία αποτελεί αντικείμενο ενατένισης και μέθεξης, πρέπει πρώτα να περάσει από το σώμα, στο μέτρο που δεν υπάρχει άλλη οδός.

Από την έκβαση της σύγκρουσης μέσα στη ψυχή εξαρτάται ο βαθμός και η ποιότητα της θέασης των υπερβατικών ιδεών. Ανάλογα με το βαθμό διασάλευσης της δυναμικής αρμονίας μεταξύ του λογικού, του θυμοειδούς και του επιθυμητικού μέρους, κλιμακώνεται καθοδικά σε οντολογικό επίπεδο η ζωή και η συμπεριφορά των ανθρώπων.

Παρά το γεγονός αυτό, η ψυχή – όντας ζώσα – δεν καθίσταται αποκλειστικά αντικείμενο των αισθήσεων. Όταν απελευθερωθεί από τους

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

σωματικούς περιορισμούς στους οποίους υπόκειται κι ερευνήσει με καθαρή νόηση, έρχεται σ' επαφή με το αγαθό. Άλλωστε, η φύση της ψυχής έγκειται στο να ηγεμονεύει, να άρχει και να κινεί το σώμα. Διαφορετικά, καταλήγει σε πάθος, κι όπως τα άλλα πάθη, ο θυμός, η πλεονεξία, η φιλοδοξία, οι δεισιδαιμονίες, διαταράσσουν τη γαλήνη, η οποία είναι η κύρια προϋπόθεση για την ευδαιμονία .

Ο Έρωτας, ως γιος του Πόρου και της Πενίας, που η σύλληψή του έγινε στα γενέθλια της Αφροδίτης, κυνηγάει τα ωραία και τα αγαθά με ορμή, ανδρεία και έξυπνάδα. Αγαπάει τη γνώση και είναι εφευρέτης της. Πάντα φιλοσοφεί. Το αντικείμενο του Έρωτα είναι η παντοτινή κατοχή του αγαθού και η αθανασία, η οποία αρχικά επιτυγχάνεται μέσα από την αναπαραγωγή των σωμάτων, που διαιωνίζει το είδος.

Αυτός όμως που "εγκυμονεί" ψυχικά, αναζητάει μια όμορφη, έξυπνη και ευγενική ψυχή για να γεννήσει τις αρετές του. Αυτά βέβαια τα "παιδιά" (οι αρετές) είναι πιο ωραία και αθάνατα, ώστε καθένας θα προτιμούσε τέτοια να γεννήσει και όχι ανθρώπινα. Η Διοτίμα διδάσκει στο Σωκράτη το σωστό δρόμο για τη μύηση στα "τέλεια και εποπτικά" μυστήρια του Έρωτα.

Πρώτα λοιπόν πρέπει από νεαρή ηλικία κάποιος να πλησιάσει νέους με ωραία σώματα, να αγαπήσει κάποιον και σ' αυτόν να γεννήσει ωραίους λόγους, μετά να διευρύνει την αγάπη του προς όλα τα ωραία σώματα, ανακαλύπτοντας την ομορφιά του είδους, έπειτα ν' ανακαλύψει την ομορφιά των ψυχών που είναι ανώτερη από αυτή των σωμάτων και που εκδηλώνεται στους ωραίους τρόπους ζωής και στους νόμους.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Στη συνέχεια αναζητώντας την ομορφιά των επιστημών, θα στρέψει το βλέμμα του στη μια και μοναδική επιστήμη, την επιστήμη της ομορφιάς καθ' αυτής. Έτσι θα μετέχει του θεϊκού στοιχείου περισσότερο από κάθε άλλον.

Βλέπουμε λοιπόν ότι για την πλατωνική φιλοσοφία ο Έρωτας ταυτίζεται με τη δύναμη, η οποία τείνει στην ολοκλήρωση και την κατάκτηση της αθανασίας. Σαν πρωταρχική ελκτική δύναμη ο θεός Έρωτας είναι μια δύναμη ικανή να ταξινομεί και να δίνει ζωή στα πάντα. Πλάθει διαφορετικά σκαλοπάτια από ένα λεπτότατο ουρανό σε μια απτή γη, όπου σε κάθε επίπεδο υπάρχει και μια διαφορετική μορφή Έρωτα και για να φτάσουμε στην ουσία του Έρωτα, πρέπει να μάθουμε να ανακαλύπτουμε τη σκάλα ανάβασης ξεκινώντας από τη ομορφιά: αυτή που υπάρχει στα σώματα, στις ψυχές, στις δράσεις, στους νόμους της φύσης, στην επιστήμη και στην τέχνη. Ακόμα πιο πέρα φτάνουμε στο Ωραίο καθ' αυτό, στην αγνή ιδέα, στην αφηρημένη ομορφιά καθαρή και άψογη, η οποία όμως συμπίπτει και με το καλό, το δίκαιο και το αληθές.

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

«... Πέφυκεν η πτερου δύναμις το εμβριθές άγειν άνω μετεωρίζουσα η το των θεων γένος οικει. Κεκοινώνηκε δε πη μάλιστα των περι το σωμα του θείου, το δε θειον καλόν, σοφόν αγαθόν, και παν ό τι τοιουτων. Τούτοις δή τρέφεται και αύζεται μάλιστα γέ το της ψυχης πτέρωμα, αισχρω δε και κακω και τοις εναντίοις φθίνει τε και διόλλυται».

Πλάτωνος Φαίδρος, 246e

«... η δε περορρηήσασα φέρεται έως αν στερεου τινος αντιλάβηται, ου κατοικισθεισα, σωμα γήινον λαβουσα, αυτό δοκουν κινειν διά την εκείνης δύναμιν, ζωον το σύμπαν εκλήθη, ψυχή και σωμα παγέν, θνητόν τ' έσχεν επωνυμίαν...».

Πλάτωνος Φαίδρος, 246c

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Αριστοτέλης, *Ρητορική*, μτφρ. Ηλιού Η., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Βλάχου Α., *Ο κύριος μου Αλκιβιάδης*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα (1992)
- Δημοσθένης, *Κατά Νεαράς*, μτφ. Παπαλεξανδρής Γ.Φ., εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Επίκουρος, *Κείμενα-Πηγές της επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του ζην*, μτφ. Αβραμίδης Γ., όπ.π. ΧΛ
- Επίκουρος, *Προσφώνησις*, μτφ. Ψυρούκης Ν.
- Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, μτφ. Κοντός Κ., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφ. Σκουτερόπουλος Ν.Μ., εκδ. Πόλις, Αθήνα (2002)
- Πλάτων, Συμπόσιον, κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα (2000)
- Πλάτων, *Φαίδρος*, Δοΐκος Π., εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη (2001)
- Πλάτων, *Φαίδρος*, Θεοδωρακόπουλος Ι., εισαγωγή, αρχαίο και νέο κείμενο με σχόλια, Αθήνα (1971)
- Πλάτων, *Φαίδων*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Παπανούτσος Ευ. –Τατάκης Β., εκδόσεις Δαίδαλος
- Σούρλας Π.Κ. *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδόσεις Σακουλά Αντ. Ν. (2000)
- Σούρλας Π.Κ., *Μια εισαγωγή στην επιστήμη*, εκδόσεις Σακουλά Αντ. Ν. (1995)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

- Adolf von Harnack, *The mission and expansion of Christianity*, trans. Tr. James Morfat, NewYork (1962)
- Annas J., *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα* , μτφ. Γραμμένου Χ., εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα (2006)
- Diels H. - Kranz W. , *Die Fragmente der vorsokratiker*, ed. Weidmann (Zürich : Hildesheim, 1992)
- Farrington B., *Hellenist philosophy*, London, Dyckworth (1974)
- Frischer B., *The Sculpted Word: Epicureanism and Philosophical Recruitment in Ancient Greece*, Berkeley, Los Angeles, London, University California Press (1982)
- Guthrie W.M.C., *A history of Greek philosophy*, Cambridge (1962)
- Hyland D. A., *Eros and Philosophy : A Study of Plato's Symposium*, The Pennsylvania State University (1965)
- Irwin Terence, *Plato's Ethics*, Oxford University Press (2003-2007)
- Jankowich R., *Research Methods*, Prentice Hall (2004)
- Klosko George, *The development of Plato's Political Theory*, Methuen, N.York, London (1986)
- Ross W. D., *Αριστοτέλης*, μτφ.Μ. Μήτσου, Μ.Ι.Ε.Τ , Αθήνα (2001)
- Saunders M., Lewis P. and Thornhill A., *Research Methods For Business Students*, London,Prentice Hall (2000)
- Snell Bruno, *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*, μτφ.Ιακώβ Δανιήλ, MIET (1997)
- Vegetti Mario, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, μτφ. Δημητρακόπουλος Χ. Γ., εκδόσεις Τραυλός, Αθήνα (2000)

Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΩΤΑ, ΦΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

- Zikmund W.G., *Business Research Methods*, London, Harcourt college publishers (2000)
- Windelband W. - Heimsoeth H., *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, μτφ. Σκουτερόπουλος Ν.Μ., ΜΙΕΤ (2001)

ΜΕΛΕΤΕΣ

- Cicero, *De finibus*, βλ. Κύρια δόξαι, όπ.π. XXVIII
- Λουκρήτιος, μτφ. Αντωνιάδης Θ. - Χαμέτη Ρ., όπ.π. IV, 1037-1057

- Armstrong M. John, *Epicurean Justice*, στο *Phronesis*, No 42 (1997)
- Connor D. K., *The Invulnerable Pleasures of Epicurean Friendship*, στο *Greek, Roman and Byzantine Studies*, , No 30 (1989)
- Cicero, *De Finibus*, μτφ. Θεοδωρίδης Χ., όπ.π. I, 20
- Cicero, *De Finibus*, μτφ. Θεοδωρίδης Χ., όπ.π. II, 26
- Konstan D., *Friendship From Epicures to Philodemus*, στο M. Giannantoni and M. Gigante, επιμ. *L' Epicureismo greco e romano*. Bibliopolis (1994)
- O'Keefe Tim., *Epicurean Friendship* στο *Apeiron*, No 34, (2001)